

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет ім.
Володимира Гнатюка

Історичний факультет
кафедра історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук

Кваліфікаційна робота
УКРАЇНЦІ У ПОЛЬСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТІ В 1922–1939 РОКАХ:
ПОЛІТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО, ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ВПЛИВ

Спеціальність: 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)

Здобувачки другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Степасюк Вікторії

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
доктор історичних наук, професор
Старка Володимир Васильович
РЕЦЕНЗЕНТ:
кандидат історичних наук, доцент
Секо Ярослав Петрович

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

1. Стан наукової розробки проблеми в українській, польській та зарубіжній історіографії.
2. Характеристика джерельної бази.
3. Методологічні підходи та методи дослідження.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНА ТА ПАРЛАМЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПРЕДСТАВНИКІВ У СЕЙМІ Й СЕНАТІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1922–1927 РР.).

РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ СИЛИ В ПАРЛАМЕНТІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: НОВИЙ ЕТАП ДІЯЛЬНОСТІ (1928–1930 РР.).

РОЗДІЛ 4. ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ У ПОЛЬСЬКИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ОРГАНАХ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПОЛЬСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1930–1939 РР.).

ВИСНОВКИ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.

ДРП – Друга Річ Посполита

ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка

ППС – Польська соціалістична партія

КПЗУ – Комуністична партія Західної України

КПСГ – Комуністична партія Східної Галичини

ПСЛ – Польська селянська партія

Сеймові стенограми – Стенограми засідань Сейму Другої Речі Посполитої

Сенатські стенограми – Стенограми засідань Сенату Другої Речі Посполитої

УГКЦ – Українська греко-католицька церква

УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання

УСДО – Українське селянсько-демократичне об'єднання

УСДП – Українська соціал-демократична партія

УПК – Український парламентський клуб

УПР – Українська парламентська репрезентація

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

ВУО – Волинське українське об'єднання

ЦК – Центральний комітет

ВСТУП.

Історія українського політичного представництва в міжвоєнній Європі залишається важливим, але водночас недостатньо вивченим напрямом сучасної української історіографії. Особливе місце в цьому контексті посідає участь українців у парламентських інституціях Другої Речі Посполитої, адже саме в 1922–1939 рр. вони вперше здобули можливість легально і системно представляти інтереси українського населення у складі іноземної держави, використовуючи інструменти парламентської демократії. Діяльність українських депутатів у польському сеймі та сенаті стала одним із ключових чинників політичної мобілізації українців у Галичині та на Волині, сприяла формуванню модерної української політичної еліти й була важливим елементом українсько-польських відносин міжвоєнного періоду.

Актуальність теми зумовлена кількома факторами. По-перше, діяльність українських депутатів у парламенті Другої Речі Посполитої є важливою складовою історії політичної боротьби українців за національні права в умовах відсутності власної державності. Їхня діяльність сприяла збереженню та розвитку українських інституцій — освітніх, культурних, релігійних, кооперативних — у складних умовах політичного тиску й асиміляційної політики польського уряду.

По-друге, досвід українського парламентського представництва у міжвоєнній Польщі є цінним для сучасних досліджень парламентаризму, політичної участі національних меншин та міжетнічних відносин. Він дозволяє краще зрозуміти механізми політичної комунікації між меншинами та державою, стратегії взаємодії з владою, пошук компромісів і формування політичних коаліцій.

По-третє, переосмислення міжвоєнної історії сприяє поглибленню сучасного українсько-польського діалогу пам'яті, дає можливість об'єктивно оцінити досвід співіснування двох народів, враховуючи, як конфліктні, так і конструктивні елементи взаємин.

По-четверте, у сучасних умовах інтенсивного розвитку українського парламентаризму, а також актуалізації проблематики прав національних меншин, звернення до історичного досвіду 1920–1930-х рр. дозволяє краще усвідомити тяглість демократичних традицій та уроки, корисні для сучасної політичної практики.

Отже, актуальність теми зумовлена її науковою, суспільно-політичною та міждержавною значущістю.

Хронологічні межі роботи охоплюють 1922–1939 роки – період існування українського парламентського представництва в польському сеймі та сенаті. Нижня межа (1922 р.) визначається першими парламентськими виборами у Другій Речі Посполитій, на яких українські виборці здобули власне представництво. Верхня межа (1939 р.) пов'язана з початком Другої світової війни і фактичним припиненням діяльності польських парламентських інституцій.

Усередині цього періоду особливу увагу визначають три ключові етапи: 1922–1928 рр. – формування українського парламентського клубу, становлення політичної тактики; 1928–1935 рр. – діяльність в умовах авторитарного режиму санації; 1935–1939 рр. – функціонування українського представництва після виборчої реформи та бойкоту виборів у Галичині.

Територіальні межі окреслені межами тогочасних адміністративних утворень у складі Польської держави території, на яких проживала найбільша частина українського населення Другої Речі Посполитої, а саме: Східну Галичину (воєводства Львівське, Тернопільське, Станиславівське); Західну Волинь (Волинське воєводство); частково Полісся (Поліське воєводство), де проживали змішані українсько-білоруські громади.

Метою дослідження є комплексний аналіз діяльності українських депутатів у польському парламенті 1922–1939 рр., виявлення особливостей

їхнього політичного представництва, основних напрямів роботи, форм політичної боротьби та значення для українського суспільно-політичного розвитку міжвоєнного періоду.

Для реалізації поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

- Проаналізувати історіографію проблеми та виявити рівень її наукової розробки;
- Охарактеризувати джерельну базу дослідження та визначити її інформаційний потенціал;
- Розкрити політичні обставини формування українського парламентського представництва у 1922 р.
- Визначити особливості виборчих кампаній 1922, 1928 та 1935 років та їхній вплив на структуру й можливості українських депутатів;
- Простежити становлення та еволюцію політичної тактики українських фракцій у сеймі й сенаті.
- Дослідити діяльність українських депутатів у ключових напрямках: освітня політика, аграрні питання, релігійне життя, захист українських громадських, культурних і кооперативних організацій.
- Проаналізувати взаємини українських депутатів із польськими політичними силами та урядовими інституціями.
- Визначити значення українського парламентського представництва для збереження української національної ідентичності та розвитку міжвоєнного політичного руху.
- Оцінити вплив парламентської діяльності українців на українсько-польські міжетнічні стосунки.

Теоретико-методологічна основа роботи спирається на поєднання підходів політичної історії, історії парламентаризму, етнополітології та студій з історії національних меншин у Центрально-Східній Європі. Теоретичним підґрунтям дослідження слугують концепції модерного націєтворення, теорії політичного

представництва, моделі взаємодії етнічних груп із державними інституціями та підходи до вивчення міжетнічної комунікації у багатонаціональних суспільствах.

Методологічними засадами роботи є принципи історизму, об'єктивності, системності, порівняльності та комплексності.

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні наукового розуміння механізмів участі національних меншин у політичних процесах багатонаціональних держав, зокрема в умовах міжвоєнної Польщі. Дослідження уточнює й розвиває теоретичні положення щодо: функціонування парламентського представництва національних меншин у демократичних і авторитарних політичних системах; взаємодії парламентських інституцій із етнополітичними рухами, що формувалися у середовищі бездержавних націй; ролі парламентаризму як інструменту захисту національних прав, особливо у сферах освіти, релігійного життя, аграрної політики та діяльності громадських організацій; еволюції політичної тактики українських партій, які, перебуваючи в опозиційному становищі, змушені були адаптовуватися до мінливих умов польської державної політики; формування української політичної культури та еліти, що функціонували в інституційному просторі іноземної держави.

Отримані результати можуть слугувати теоретичним підґрунтям для подальших студій з історії парламентаризму, українсько-польських відносин, історії політичних інституцій та можуть бути використані в дослідженнях сучасних проблем національної політики, прав меншин і моделей участі етнічних спільнот у політичному житті.

Обсяг і структура кваліфікаційної роботи складається із переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 82 с.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

1.1. Стан наукової розробки проблеми в українській, польській та зарубіжній історіографії.

Діяльність українських політичних партій, організацій, рухів та військової еміграції в міжвоєнній Польщі (1921–1939) був предметом наукових інтересів як українських, так і польських істориків. Незважаючи на наявність десятків наукових праць, проблематика діяльності українських представників у сеймі та сенаті міжаоєнної польської держави, має чимало не досліджене чи/або маловивчених аспектів. Відтак, у нашій кваліфікаційній роботі, ми здійснили спробу окреслити основні напрями парламентської діяльності українських депутатів.

Політичний спектр українських партій в міжвоєнній Польщі умовно можемо розділити на кілька течій: політичний центр, репрезентований Українським національно-демократичним об'єднанням (УНДО) та іншими легальними партіями; праворадикальний рух, який включав Українську військову організацію (УВО), Організацію українських націоналістів (ОУН) та Фронт національної єдності (ФНЄ); та лівий фланг, що був представлений Комуністичною партією Західної України (КПЗУ) та підконтрольними їй організаціями.

Перші праці, присвячені організаційно-програмному розвитку українського центристського табору, з'явилися вже у 1920–1930-х роках. Це були здебільшого невеликі оглядові студії, написані лідерами легальних партій М. Лозинським, С. Томашівським, З. Пеленським та ін [48, 73, 58]. Їм був притаманний фактографічний, але водночас і політично заангажований характер.

У післявоєнний період проблематика продовжувала розвиватися завдяки дослідженням українських еміграційних істориків. М. Стахів подав соціологічну

характеристику політичної системи Галичини, наголошуючи на тенденції до формування двопартійності (УНДО та УСРП) [72].

І. Кедрин (І. Рудницький) доповнив історію націонал-демократії спогадовими матеріалами та впорядкував список українських парламентарів 1922–1939 років [31].

У радянській історіографії інтерес до досліджуваної теми активізувався в середині 1950-х років. Праця М. Герасименка й Б. Дудикевича надовго стала базовим джерелом, проте її ідеологічна упередженість зумовила викривлене трактування діяльності УНДО та інших легальних партій [19]. У 1980-х роках опубліковано працю львівського історика Ю.Сливки [68]. Зазначений автор, попри певну ідеологічну заангажованість, зумовлену вимогами того часу, зуміли донести читачам ширшу палітру діяльності українських політичних партій у міжвоєнній польщі.

Загалом праці радянських істориків вирізнялися високим рівнем ідеологічної заангажованості, а в окремих випадках — свідомими перекрученнями фактів. Автори не здійснювали ґрунтовного аналізу багатовекторної політики українських центристських партій, обмежуючись її узагальненим трактуванням як «антинародної». Натомість некритична ідеалізація КПЗУ та ігнорування комплексного вивчення діяльності інших політичних сил не дозволяють вважати ці дослідження об'єктивними й науково виваженими.

Принципово новий етап розвитку української історіографії досліджуваного періоду розпочався після 1991 року, коли українська історична наука звільнилася від радянських ідеологічних обмежень. Найбільш цілісно історію УНДО дослідили І. Соляр і М. Кугутяк, які реконструювали еволюцію партії та довели її провідну роль у суспільному житті Східної Галичини наприкінці 1920-х років [70, 71, 40, 41].

Поряд із УНДО у полі інтересів дослідників перебували й інші партії. Зокрема І. Райківський ґрунтовно висвітлює діяльність УСДП, М. Кучерепа та Р. Давидюк – історію ВУО. Олександр Зайцев у своїх наукових публікаціях одним із перших в українській історіографії здійснив загальний аналіз діяльності представників української громади в польському парламенті протягом усіх п'яти каденцій. Зокрема проаналізував виборчу компанію 1922 року та простежив головні етапи політичної еволюції українського парламентського представництва в 1922-1927 рр. [62, 45, 25, 26, 27].

Дослідження М. Москалюка та О. Єгрісія розкрили важливі аспекти християнсько-суспільного руху [55, 56, 24].

У польській історіографії українське питання в міжвоєнний період розглядалося передусім у контексті державної політики асиміляції. Значний внесок зробили М. Папєжинська-Турек, Р. Тожецький. Зокрема М. Папєжинська-Турек у своїй монографії «*Sprawa ukraińska w Drużej Rzeczypospolitej 1922-1926*» проаналізувала основні напрямки роботи українських послів та сенаторів польського парламенту I каденції на загальному тлі становища українського населення в Польській державі першої половини 1920-х років [88, 93].

Загалом слід визнати, що польська історіографія навіть у період комуністичного режиму була менш обтяжена ідеологічними догмами, ніж радянська. Водночас у працях окремих польських дослідників помітна певна упередженість в оцінках українського національного руху. Історики ПНР переважно уникали чіткого визначення загарбницького характеру політики Польщі щодо Західної України, а в наукових працях 1980–1990-х років ХХ ст. подекуди простежується відверта апологія дій урядів міжвоєнної Польщі в українському питанні.

Р. Томчик після 1989 року створив ґрунтовну синтетичну працю про генезу й розвиток УНДО, З. Запоровський детально проаналізував еволюцію ВУО [92, 94, 95].

Аналіз історіографії свідчить, що проблематика діяльності українських політичних сил у парламенті міжвоєнної Польщі була і залишається багатовимірною. Традиції української діаспорної історіографії визначили вектор дослідження праворадикальних рухів, однак нерідко супроводжувалися партійною суб'єктивністю. Радянська історіографічна школа надавала необґрунтованої переваги КПЗУ, маргіналізуючи національно-демократичні партії. Польські історики, попри загалом вищий рівень академічної свободи, тривалий час розглядали український рух крізь призму державної безпеки чи інтеграційної політики Польщі.

Сучасний етап української та польської характеризується прагненням до об'єктивності, плюралізму інтерпретацій та комплексного підходу, що дозволяє значно глибше осмислити роль українських політичних сил у політичному житті міжвоєнної Польщі.

1.2. Характеристика джерельної бази.

Джерельна база дослідження діяльності українських депутатів у польському парламенті 1922–1939 рр. є комплексною, різнотипною та репрезентативною. Вона охоплює широке коло офіційних документів, періодичних видань, мемуарної літератури, що дозволяють всебічно реконструювати політичні процеси та умови функціонування українського парламентського представництва у Другій Речі Посполитій. Сукупність джерел забезпечує можливість простежити як офіційний вимір парламентської діяльності українських депутатів, так і ширший суспільно-політичний контекст, у межах якого ця діяльність відбувалася.

До ключового корпусу джерел належать *Stenograficzne sprawozdania Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej* – офіційні стенограми засідань Сейму та Сенату, що містять виступи українських депутатів, інтерпеляції, запити, поправки до законопроектів, а також реакції польських політичних діячів на українські ініціативи [89]. Ці матеріали дозволяють реконструювати характер

парламентської діяльності українських фракцій, їхню політичну аргументацію та взаємодію з іншими клубами і урядовими структурами.

Важливу групу становлять законодавчі акти та урядові розпорядження міжвоєнного періоду, зокрема виборчі закони 1922, 1928 і 1935 рр., нормативні документи щодо земельної реформи, релігійної та освітньої політики. Аналіз цих документів дає можливість простежити правове підґрунтя парламентської діяльності та визначити межі, у яких українські депутати здійснювали свої повноваження.

Важливою складовою джерельної бази є програмні матеріали та внутрішні документи українських політичних партій – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), Української соціал-демократичної партії (УСДП), Українського селянсько-демократичного об'єднання (УСДО), Волинського українського об'єднання та ін. Передвиборчі програми, декларації, маніфести та звернення цих партій відображають стратегічні орієнтири українського політичного руху, ідейні засади та основні вимоги до польської державної влади. Частину матеріалів зібрано у збірнику документів і матеріалів української суспільно-політичної думки, укладеного за редакцією Т. Гунчака і Р. Сольчаника [74].

Певну інформаційну цінність становлять протоколи засідань українських парламентських клубів, у яких фіксувалися внутрішні дискусії щодо тактики роботи в парламенті, ухвалення позицій з окремих законопроектів, формування спільних ініціатив і реакція на політичні події. Ці джерела дають можливість відтворити механізми прийняття рішень усередині українських фракцій. Зазвичай, подібного типу матеріали публікувалися у україномовній пресі.

Періодичні видання міжвоєнного часу – як українські, так і польські — є важливим джерелом для дослідження суспільного сприйняття діяльності українських депутатів. Українські газети («Діло», «Новий час», «Громадський голос», «Українська нива» та ін.) систематично публікували матеріали про

парламентські виступи, інтерв'ю з депутатами, коментарі до законодавчих ініціатив, а також аналіз внутрішньопартійних процесів.

Польська преса («Kurier Warszawski», «Gazeta Polska», «Ilustrowany Kurjer Codzienny») відображала офіційну позицію державних структур, суспільні настрої та дискусії щодо «українського питання». Зіставлення українських і польських періодичних видань дозволяє простежити полярність оцінок і зрозуміти ширший контекст функціонування українського представництва.

Важливу інформацію містять мемуари й щоденники українських політичних діячів міжвоєнного періоду, зокрема: С. Маківка, І. Кедрин та інших представників українського політичного проводу. Ці джерела дають змогу простежити особисті мотиви, оцінки політичних подій, неформальні взаємини між діячами та внутрішні конфлікти в українському середовищі [50, 31].

Певну інформацію можна почерпнути із мемуарів польських політичних діячів і представників санаційного табору, які містять інформацію про ставлення польської влади до українських депутатів, політики щодо національних меншин та оцінок стратегій українського представництва [87].

Джерельна база дослідження є багаторівневою та забезпечує всебічне висвітлення діяльності українських депутатів у польському парламенті 1922–1939 рр. Завдяки поєднанню офіційних документів, партійних матеріалів, періодики, архівів, мемуарів та міжнародно-правових актів вдається комплексно відтворити як парламентський вимір українського політичного представництва, так і загальний соціально-політичний контекст становища українців у другій Речі Посполитій.

1.3. Методологічні підходи та методи дослідження.

Вивчення діяльності українських депутатів у польському сеймі міжвоєнного періоду (1922–1939 рр.) ґрунтується на міждисциплінарному підході, який поєднує методи політичної історії, історії парламентаризму, етнополітичних досліджень та соціальної історії. Такий комплексний підхід

дозволяє не лише реконструювати персональний склад українського представництва та їхню парламентську активність, а й зрозуміти загальні тенденції державної політики Польської Республіки щодо національних меншин, а також специфіку українсько-польських взаємин у міжвоєнний період.

Теоретичне підґрунтя дослідження діяльності українських депутатів у польському сеймі міжвоєнного періоду охоплює кілька взаємопов'язаних концептуальних підходів, що дозволяють комплексно інтерпретувати як внутрішню логіку українського політичного руху, так і специфіку польської державної політики щодо національних меншин.

Наукові підходи Е. Гобсбаума, Б. Андерсона, Е. Сміта [22, 1, 69] дають можливість трактувати українську спільноту в Другій Речі Посполитій як модерну націю, що перебувала у процесі консолідації. Важливим є усвідомлення того, що роль українських депутатів у сеймі виходила за межі власне парламентської діяльності – вони виступали агентами політичної мобілізації, творцями символічного простору української ідентичності та політичними медіаторами між українським суспільством і польською державою.

Важливою є також концепція «парламенту як форуму», де депутати виступають носіями інтересів спільноти й одночасно учасниками політичного торгу. Українські депутати, з огляду на статус національної меншини, функціонували в умовах структурної нерівності, що робило питання політичної суб'єктності особливо актуальним.

Теоретичні напрацювання у сфері етнополітики дозволяють простежити механізми інтеграції чи маргіналізації українців у польській політичній системі. Друга Річ Посполита декларувала демократичні принципи, але зазнавала впливу асиміляційних практик і політики «державної нації», що визначало умови парламентарної діяльності українських політичних сил.

Теорія політичної мобілізації та партійних систем зрозуміти логіку формування українських партій і виборчих блоків, їх внутрішню структуру та

стратегії участі у польських виборах. Українські політичні сили діяли в умовах багатопартійності, регіональних відмінностей та різної політичної культури Галичини й Волині, що впливало на їхню здатність до самоорганізації й ефективної репрезентації.

Методологічні принципи дослідження.

Застосування принципу історизму дозволяє розглядати діяльність українських депутатів як частину ширших політичних і соціальних процесів міжвоєнного періоду. Дослідження враховує: особливості відновлення польської державності після Першої світової війни; вплив регіональних особливостей Східної Галичини та Волині; зміну політичного режиму – від парламентської демократії до санаційного авторитаризму після 1926 р.; вплив зовнішньополітичних факторів, передусім українського питання в Європі та політики сусідніх держав.

Використання цього методологічного принципу дозволило уникнути анахронізмів та інтерпретувати парламентські дії депутатів у відповідному історичному контексті.

Об'єктивність наукового дослідження забезпечується залученням різнотипних джерел та застосуванням критичного аналізу, що дозволило нам зіставляти українські й польські наративи, що часто відображають політичні упередження, відокремлювати фактичний матеріал від публіцистичних оцінок, проводити аналіз на основі документальних джерел (стенограм, законопроектів, офіційних матеріалів).

Урахування різних позицій: українських національних сил, польських урядових структур, європейських спостерігачів – забезпечило збалансоване їх трактування.

Застосований нами принцип системності передбачає аналіз діяльності депутатів, як складової політичної системи Другої Речі Посполитої. Українські парламентарі розглядаються, як учасники політичної комунікації, які

взаємодіють із польськими партіями, урядом, виборцями, громадськими організаціями. Такий підхід дозволив виявити: місце українського руху в структурі влади; внутрішні механізми ухвалення рішень у фракціях і клубах; взаємозв'язок між парламентською та позапарламентською політичною активністю.

Принцип порівняльності використовувався для аналізу діяльності українських депутатів різних скликань сейму (1922, 1928, 1930, 1935 рр.); зіставлення їхньої діяльності з іншими національними меншинами – єврейською, білоруською, німецькою; порівняння стратегій українських партій Галичини та Волині.

Це дозволило зрозуміти не лише динаміку українського політичного руху, а й те, які моделі репрезентації були ефективними в умовах польського парламентаризму.

Методи дослідження.

Історико-описовий метод застосовано для послідовного викладу подій, пов'язаних із участю українських депутатів у парламентській діяльності. Він дозволив: відтворити хронологію виборчих кампаній 1922, 1928, 1930 та 1935 років; зафіксувати зміну політичних позицій, розпад і створення фракцій; показати взаємодію українських депутатів із правлячими колами та опозиційними силами.

Застосування контент-аналізу у роботі над стенограмами засідань сейму, законопроектами та парламентськими запитами дозволив визначити ключові теми, які українські депутати найбільше порушували (освіта, аграрна політика, права церкви, адміністративна автономія), аналізувати риторичну та аргументаційні стратегії; оцінити частоту виступів і вплив депутатів у парламентських дебатах.

Якісний аналіз української та польської преси дає можливість зіставити сприйняття суспільством ролі українських депутатів.

Біографічний метод дозволив простежити соціальне походження депутатів (селянство, інтелігенція, духовенство), їхній політичний досвід до обрання в сейм, регіональні та ідеологічні відмінності між представниками різних партій (УНДО, УСДО, Український клуб, Волинське українське об'єднання тощо).

Біографічний аналіз допоміг з'ясувати, чому ті чи інші депутати обирали певну парламентську стратегію.

Порівняльно-історичний метод дозволив виявити відмінності між українським представництвом у різних каденціях сейму, порівнює ефективність окремих політичних стратегій у різні періоди, аналізує політичну поведінку українських депутатів у контексті загальноєвропейських тенденцій міжвоєнного парламентаризму.

Структурно-функціональний метод нами використовувався для оцінки ролі українських депутатів у структурі сейму, а саме для визначення функцій парламентських клубів, аналізу комісійної роботи, виявлення неформальних каналів впливу (переговори з урядом, участь у міжфракційних комітетах).

Метод політичного дискурс-аналізу дав змогу з'ясувати як депутати інтерпретували українське питання, якими дискурсивними стратегіями вони відповідали на польську асиміляційну політику, як формували образ української меншини в публічному просторі.

Таким чином можемо констатувати, теоретико-методологічні засади дослідження діяльності українських депутатів у польському сеймі 1922–1939 років формують комплексну аналітичну основу, що поєднує підходи політичної історії, етнополітології та історії парламентаризму. Застосування концепцій модерного націєтворення, теорій політичного представництва та моделей взаємин між державою і національними меншинами дозволяє інтерпретувати діяльність українських парламентарів як важливий елемент національно-політичної мобілізації українців у Другій Речі Посполитій.

Використання ключових методологічних принципів — історизму, об'єктивності, системності та порівняльності — забезпечує можливість аналізувати українське представництво в сеймі у широкому контексті політичних трансформацій міжвоєнного періоду. Це дає змогу уникнути однобічності, врахувати суперечливий характер державної політики щодо українців та відтворити логіку політичної поведінки депутатів у різних умовах парламентського життя.

Різноманіття застосованих методів — історико-описового, біографічного, джерелознавчого, контент-аналізу, порівняльно-історичного, структурно-функціонального та дискурс-аналізу — забезпечує багатовимірність підходу до дослідження. Така комбінація методів дозволяє не лише реконструювати фактичний бік парламентської діяльності українських депутатів, але й глибше зрозуміти їхні політичні стратегії, мотивації та вплив на український рух у міжвоєнній Польщі.

У підсумку, визначені теоретичні підходи та методологічний інструментарій створюють надійну основу для подальшого комплексного аналізу українського парламентарного представництва, його еволюції та значення для українсько-польських взаємин у 1922–1939 роках.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНА ТА ПАРЛАМЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПРЕДСТАВНИКІВ У СЕЙМІ Й СЕНАТІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1922–1927 РР.).

По закінченні Першої світової війни на руїнах нещодавно могутніх імперій, зокрема Австро-Угорської, народжувались нові національні держави, що призвело до формування нового політичного порядку у Східній Європі. Хоча принцип самовизначення націй отримав загальне визнання, він, однак, застосовувався не завжди, через що не всі народи здобули державність.

Інкорпорація західноукраїнських етнічних територій до складу відновленої Польської Республіки (Другої Речі Посполитої) в період після Першої світової війни відбувалася внаслідок низки військових, дипломатичних та внутрішньополітичних кроків, які охопили проміжок 1919–1923 років. До цих земель належали Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Підляшшя, Західне Полісся, Посяння та Лемківщина. Цей процес став можливим через внутрішню роз'єднаність українського народу та відсутність самостійної цілісної держави.

Польські політичні еліти ще напередодні Першої світової війни сформували дві основні концепції щодо майбутнього українських територій: інкорпораціонізм та федераціонізм.

«Інкорпораціонізм» Романа Дмовського (лідера націонал-демократів — «ендеків»). Ця доктрина обґрунтовувала необхідність приєднання (інкорпорації) українських земель, зокрема Східної Галичини, Волині та Поділля, до складу Польської держави. Дмовський вважав українців «неісторичним» і «недержавним» народом, який був нездатний до самостійного державно-творчого життя. Метою було поступове полонізувати ці території для створення мононаціональної Польщі.

«Федераціонізм» Юзефа Пілсудського. Ця концепція передбачала відновлення Польської державності у форматі багатонаціональної федерації, яка

б включала польські, литовські, білоруські та українські землі. Проте навіть прихильники федералізму були єдині з «ендеками» у переконанні, що Східна Галичина мала увійти до складу відродженої Польщі. Військове захоплення та окупація Східної Галичини [2, с. 41, 233]

Процес інкорпорації розпочався зі збройного конфлікту. Після розпаду Австро-Угорщини українці Галичини проголосили Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР). Ця держава мала всі ознаки державності, проте вже з листопада 1918 року вона опинилася у стані війни з Польщею, яка не оголошувала війну офіційно, але розпочала збройну агресію.

Ключовим моментом стало використання Польщею Армії Галлера (сформованої у Франції країнами Антанти нібито для боротьби з більшовиками) проти ЗУНР. Польща порушила зобов'язання перед Антантою, скерувавши Армію Галлера на український фронт. Це дозволило польським військам перехопити ініціативу та витіснити Українську Галицьку Армію (УГА) за ріку Збруч. Окупація Східної Галичини Польщею фактично розпочалася з 18 липня 1919 року [47, с. 266, 267].

Подальша доля Західної України вирішувалася на Паризькій мирній конференції (1919–1920 рр.), де впливові політичні кола Франції та США наполягали на створенні «Великої Польщі» за рахунок українських земель, вбачаючи в ній протизвагу німецькій силі та сторожа французьких інтересів на сході.

У вересні 1919 року Сен-Жерменський мирний договір зафіксував, що Австрія відмовляється на користь Головних Союзних держав (Антанти) від усіх прав на території, які раніше належали Австро-Угорській монархії, включаючи Східну Галичину. Таким чином, з юридичного погляду, суверенітет над Галичиною тимчасово належав державам Антанти.

25 червня 1919 року Рада міністрів Мирної конференції офіційно дозволила польському урядові застосувати збройні сили для окупації Східної Галичини до

річки Збруч. У постанові зазначалося, що там встановлюється цивільне управління під мандатом Антанти, яка мала забезпечити автономію території та свободи громадян, і що мандат діятиме до моменту самовизначення населення.

Польща, отримавши повноваження на окупацію, почала запроваджувати цивільну адміністрацію та польське законодавство до того, як Антанта визначила остаточний статус краю. Назви «Західна Україна» та «Східна Галичина» були заборонені, замість них використовувалася назва «Східна Малопольща».

У той же час відбувалися переговори між УНР та Польщею, у ході яких було підписано низку договорів.

Варшавська угода (квітень 1920 р.), за якою Польща визнала Директорію УНР на чолі з Симоном Петлюрою, але УНР, в обмін на військову допомогу проти більшовиків, фактично погодилася на передачу Польщі Східної Галичини, Західної Волині, Холмщини, Підляшшя та Полісся. Цей договір не був популярним серед українців, а Директорія ЗУНР на чолі з Євгеном Петрушевичем денонсувала Акт Злуки як протест проти цих таємних переговорів та територіальних поступок Польщі.

Ризький мирний договір (березень 1921 р.) – Підписаний між Польщею та радянськими Росією і Україною. За його умовами, до Польщі відходили вся Західна Україна (Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь та Західне Полісся). Польща визнала незалежність радянської України (УСРР), що заперечило незалежність УНР і стало порушенням Варшавської угоди [80, с. 87-90.].

Незважаючи на те, що Антанта визнала лише тимчасову окупацію Східної Галичини, Польща послідовно впроваджувала політику інкорпорації, що супроводжувалася репресіями та полонізацією.

Для заспокоєння міжнародних чинників, Найвища Рада Антанти, зокрема, Ліга Націй, до 1923 року утримувалась від однозначного визнання окупації Східної Галичини. У лютому 1921 року Рада Ліги Націй констатувала, що

Польща є лише фактичним військовим окупантом Східної Галичини, яка лежить поза межами польських кордонів.

Проте 14 березня 1923 року Рада Послів країн Антанти вирішила визнати за Польщею всі права суверена на території Східної Галичини. Це рішення стало заключним міжнародно-правовим актом, який регламентував статус Східної Галичини, і засвідчило факт анексії цієї території Польщею. Рішення було прийнято без згоди українського народу та всупереч загальновизнаним міжнародним нормам, задовольнивши анексіоністські домагання Польщі [80, с. - 90].

З 1919 року під польською окупацією опинилися 125,7 тисяч квадратних кілометрів земель Східної Галичини та Західної Волині, що становило майже третину усієї площі тодішньої Польської держави. Українці були тут найчисельнішою національною групою (після поляків) – їх було понад п'ять мільйонів, що становило 15% від усього населення [34, с. 3-4].

Нетривалий час Східна Галичина зберігала адміністративний статус, успадкований від Австро-Угорської імперії. Незабаром польська влада скасувала інститут намісництва й запровадила адміністративний поділ на воєводства. На цих українських землях 23 грудня 1920 року було утворено три воєводства – Львівське, Станіславівське й Тернопільське, які влада почала офіційно називати «Małopolska Wschodnia» (Східна Малопольща).

На противагу Галичині, на північно-західних землях (Волинь, Холмщина, Полісся та Підляшшя) суверенітет Польщі був закріплений умовами Ризького мирного договору 1921 року. Польська влада штучно зберігала так званий «сокальський кордон» між Східною Галичиною й північно-західними українськими землями, щоб не допустити політичного впливу галицької інтелігенції на Волинь. На Волині, де українці становили 68% населення (983 596 осіб за переписом 1921 року), представники національних меншин (майже 80% жителів воєводства) не допускалися до органів державного управління, а

українська інтелігенція могла влаштуватися на державні посади лише за межами українських земель [коляда, с. 9-10].

У листопаді 1922 р. галицький часопис «Громадський вісник», повідомив своїх читачів, що після завершення формування цивільної адміністрації у краї, швидше за все у короткому часі «мають наступити і вибори» [13, с. 1]. Як зазначає львівський історик К. Курилишин: «Поляки розраховували, що, беручи участь у виборчій кампанії, українці таким чином легітимізують свою приналежність до Польської держави» [43, с. 23].

Польсько-українські взаємини того часу, відомий галицький публіцист І. Кедрин охарактеризував, як «Взаємна негація» [83, с. 257].

Парламентські вибори до Сейму і Сенату Польської Республіки, призначені на листопад 1922 року (5 листопада для Сейму, 12 листопада для Сенату), стали ключовим інструментом анексіоністської політики польського уряду, спрямованої на утвердження суверенітету над західноукраїнськими територіями перед світовою громадськістю. Ці землі, включаючи Східну Галичину, Холмщину, Підляшшя, Західну Волинь та Західне Полісся, увійшли до складу Польщі після Ризького мирного договору 1921 року. Хоча нова польська конституція 1921 року закріплювала унітарний устрій, не надаючи національним меншинам автономних прав, ігнорування українських інтересів було очевидним навіть у виборчому законодавстві. Сеймова ординація, ухвалена 28 липня 1922 року, містила положення, що обмежували права населення східних територій. Зокрема, було створено "східний блок" виборчих округів (включаючи Східну Галичину, за винятком Львова), де на один мандат припадало 86 946 осіб, тоді як у "західному блоці" – 69 797 осіб. У Східній Галичині округи формувалися таким чином, щоб збільшити шанси на обрання польського населення [84, р. 95-105].

У відповідь на прагнення Польщі використати вибори для легалізації свого панування, більшість українських політичних сил Східної Галичини, де найбільший вплив мав еміграційний уряд ЗУНР на чолі з Євгеном

Петрушевичем, ухвалили рішення про повний бойкот виборів. Українська Національна Рада 10 вересня 1922 року опублікувала відозву до населення Галицької землі, закликаючи до бойкоту, оскільки участь у виборах означала б визнання польського права на управління територією, яка, згідно з Сен-Жерменським договором, залишалася міжнародною справою.

Більшість українських партій підтримали бойкот, включаючи Українську Народну Партію Праці, Українську Християнсько-Соціальну Партію, Українську Радикальну Партію та Українську Соціал-Демократичну Партію. В результаті бойкоту у виборах не взяли участь понад 60% населення Східної Галичини. Явка була вкрай низькою: у Станіславівському воєводстві – 32%, у Тернопільському – 35,1%.

Бойкот супроводжувався активними формами протидії та саботажу, зокрема діями Української Військової Організації (УВО), ветеранів українських військових формувань, що продовжували збройну боротьбу за незалежність. УВО здійснювала масові акції, такі як бойкот перепису населення та виборів. Саботаж досяг свого піку у вересні 1922 року, коли було зафіксовано 116 актів, включаючи 80 підпалів. До методів боротьби належав і індивідуальний терор. Найрезонанснішим актом став успішний замах на українського політика Сидора Твердохліба у 1922 році, який погодився балотуватися до Сейму на чолі Української Селянської Партії (хліборобів), що користувалася матеріальною підтримкою польської влади [29, с. 72-74].

Польська влада реагувала рішучими діями, включаючи масові арешти та запровадження "наглих судів" (трибуналів, які виносили смертні вироки за спрощеною процедурою).

На відміну від Галичини, українське населення Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся, які до 1917 року перебували у складі Російської імперії, вирішило взяти участь у виборах. Ці діячі, зокрема Антон та Павло Васиньчуки, Марко Чучмай, Степан Маківка, завдяки консолідації зуміли здобути досвід

парламентської діяльності. Вони фактично розглядали польську адміністрацію як легітимну.

Українці з цих територій об'єдналися у Блок Національних Меншин (БНМ), до якого також увійшли представники єврейської та німецької меншин. Український Центральний Виборчий Комітет (УЦВК), сформований на цих землях, увійшов до БНМ на правах самоврядної одиниці. Блок, відомий як "Список № 16", висунув програму, що включала вимоги щодо національного рівноправ'я, скасування примусової полонізації, передачі землі працюючому українському люду, створення українських шкіл за державний кошт та повернення православних церков.

Незважаючи на технічні перешкоди у виборчій ординації та тиск, БНМ досяг значного успіху на Волині, здобувши всі 16 мандатів округу. Загалом українці отримали 20 мандатів до Сейму і 6 до Сенату. Зокрема, 12 мандатів до Сейму були здобуті на Волині, 4 – на Холмщині та Підляшші, і 2 – на Поліссі. У Галичині, попри бойкот, було обрано лише 5 депутатів від угодовських партій [84, с. 96-98].

Обрання 26 українських представників до польського парламенту дозволило створити Українську Парляментарну Репрезентацію (УПР). 5 галицьких послів, обраних за «хліборобськими» списками, утворили окремий Український селянський клуб «хліборобів», лояльний до Польської держави [29, с. 73].

УПР, хоч і була внутрішньо поділена на фракції (праві, ліві та помірковані "автономістсько-федералістичні" кола), стала платформою для актуалізації "українського питання". Її члени готові були співпрацювати з польськими силами за умови забезпечення національних прав.

Значний успіх БНМ, який отримав 89 мандатів до Сейму, дозволив національним меншинам вплинути на подальшу політику. Зокрема, їхні голоси, разом із голосами Польської Соціалістичної Партії (ППС) та інших

центристських сил, забезпечили обрання Габріеля Нарutowича президентом 9 грудня 1922 року. Це викликало потужний протест польських націоналістів (ендеків), які вимагали обрання президента "чисто-польською більшістю", що призвело до маніфестацій і подальшого вбивства Нарutowича 16 грудня 1922 року.

Таким чином, вибори 1922 року продемонстрували глибокий розкол серед українського населення: рішучий бойкот у Галичині як протест проти окупації та організована участь на північно-західних землях з метою відстоювання прав парламентським шляхом.

На початку діяльності УПР сподівалася на компроміс із польською владою. Прем'єр Владислав Сікорський пропонував голові УПР А. Васильчуку голосувати за державний бюджет взамін на територіальну автономію. В обмін на підтримку уряду В. Сікорського, прем'єр погодився на певні поступки щодо українського населення Волинського воєводства. Однак навесні 1923 року УПР перейшла до опозиційної тактики, оскільки спроби домогтися конкретних рішень виявилися безрезультатними через опір польських правих партій [34, с. 11].

У січні 1923 року заступник голови УПР Самійло Підгірський (голова УПР у 1923–1924 роках) виголосив декларацію. У ній зазначалося, що український народ прагне відродження самостійної Української держави, але, визнаючи «реальний стан речей», погоджується на співпрацю з парламентом Польщі за умови забезпечення вільного розвитку. Через незгоду з рішенням про перехід до опозиції, А. Васильчук 16 травня 1923 року склав повноваження голови УПР [29, с. 74].

У період 1923–1927 років усередині УПР посилювалися процеси фрагментації, викликані як різними ідейно-політичними орієнтаціями, так і зовнішнім впливом.

Незважаючи на внутрішні розколи, УПР активно використовувала парламентську трибуну для захисту національних інтересів. За період 1923–1927

років українські послы та сенатори внесли 776 інтерпеляцій та 108 подань. Для забезпечення необхідної кількості підписів для подань.

Травневий переворот 1926 року, здійснений Юзефом Пілсудським, був сприйнятий УПР зі стриманою надією на зміну політики щодо національних меншин. Проте режим «Санації» не приніс очікуваних поступок. До кінця 1927 року УПР остаточно розкололася: окрім центрального клубу (який підтримував УНДО), існували також прокомуністичний клуб «Сельроб» та КПФ.

У підсумку, діяльність УПР у період 1923–1927 років була переважно опозиційною та декларативною, спрямованою на артикуляцію національних інтересів і протидію асиміляційній політиці Польської держави. Її головні досягнення полягали у постійному використанні парламентської трибуни для представлення українського питання на внутрішній та міжнародній арені, незважаючи на внутрішню політичну фрагментацію та нездатність здобути суттєві законодавчі перемоги.

Можемо констатувати, що включення українських етнічних територій до польської держави було результатом поєднання військової сили, дипломатичних рішень великих держав і внутрішньої слабкості українського державницького проєкту після поразки визвольних змагань 1917–1921 років. Визнання суверенітету Польщі над Східною Галичиною в березні 1923 року стало завершальним етапом міжнародно-правової легітимації анексії, здійсненої без волевиявлення місцевого населення та всупереч задекларованому принципу національного самовизначення.

Польська політика щодо українських земель ґрунтувалася передусім на інкорпораціоністській концепції, незалежно від риторичних відмінностей між таборами Романа Дмовського та Юзефа Пілсудського. На практиці це означало ліквідацію окремого адміністративного статусу Східної Галичини, запровадження воєводського поділу, політику колонізації та обмеження участі українців в органах державного управління. Така модель державного будівництва

зумовила тривалу конфліктність польсько-українських відносин, яку сучасники влучно означили як «взаємну негацію».

Парламентські вибори 1922 року стали важливим інструментом польської влади для політичної інтеграції та символічного закріплення контролю над західноукраїнськими землями. Водночас вони виявили глибокі відмінності в тактиці українського руху в різних регіонах. Рішучий бойкот виборів у Східній Галичині засвідчив принципову відмову більшості галицьких політичних сил визнавати легітимність польського панування. Натомість участь українців Волині, Холмщини, Підляшшя та Полісся у виборах була зумовлена прагматичним прагненням використати парламент як інструмент захисту національних і соціально-економічних інтересів.

Створення Української Парляментарної Репрезентації стало важливим етапом інституціоналізації української присутності в політичному житті Другої Речі Посполитої. Попри ідейну строкатість, внутрішні суперечності та поступову фрагментацію, УПР відіграла помітну роль у порушенні українського питання на парламентському рівні. Її діяльність засвідчила намагання українських депутатів поєднати стратегічну мету державної самостійності з тактикою обмеженої співпраці з польською владою в умовах реального політичного балансу сил.

Водночас маємо визнати, що можливості українського парламентського представництва були суттєво обмежені. Польська політична система міжвоєнного періоду, домінування націонал-демократичних і асиміляційних підходів, а згодом авторитарні тенденції режиму «санації» звели нанівець перспективи реалізації навіть мінімальних автономістських вимог. УПР залишалася переважно опозиційною та декларативною силою, чия ефективність полягала не стільки у здобутті конкретних законодавчих результатів, скільки в систематичному артикулюванні проблем українського населення на внутрішньополітичному та міжнародному рівнях.

Таким чином, парламентська діяльність українських представників у 1922–1927 роках була важливою, але об’єктивно обмеженою формою політичної боротьби в умовах інкорпораційної політики Польщі. Вона засвідчила як прагнення української еліти до легальних методів захисту національних прав, так і структурну неспроможність польської держави виробити інклюзивну модель співжиття з українським населенням, що в перспективі сприяло подальшій радикалізації українського руху в міжвоєнний період.

РОЗДІЛ 3.

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ СИЛИ В ПАРЛАМЕНТІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: НОВИЙ ЕТАП ДІЯЛЬНОСТІ (1928–1930 РР.).

Період 1926–1930 років у Другій Речі Посполитій розпочався з ключової події – травневого перевороту 1926 року та приходу до влади табору Юзефа Пілсудського, відомого як "санація". Національна проблема, загострена існуванням у Польщі значних меншин (української, білоруської, єврейської та німецької), які опинилися під польською владою всупереч власній волі, залишалася центральною серед внутрішніх проблем держави. З самого початку свого існування Польща прагнула створити мононаціональну державу, що супроводжувалося колонізаційними процесами. Прихід пілсудчиків започаткував новий етап у національній політиці, що провадилася до 1935 року під гаслом державної асиміляції.

Представники національних меншин, зокрема українці, покладали на "санаційний" уряд великі надії, очікуючи на ґрунтовні зміни в державній політиці. Українці, зокрема, сподівалися на надання територіальної автономії для Східної Галичини та Волині. Однак ці очікування виявилися марними. Хоча пілсудчики й використовували більш гнучку тактику порівняно з їхніми попередниками (ендеками), обіцяючи належні умови для культурної та господарської діяльності меншин за умови їхньої лояльності, основна мета – колонізація етнічних груп і зміцнення польськості на стратегічно важливих східних теренах – залишалася незмінною.

Офіційною доктриною "санаційного" табору була державна асиміляція непольського населення, яка мала досягатися шляхом задоволення економічних і культурних потреб меншин, а також вдосконалення діяльності адміністрації та місцевого самоврядування. Водночас ця політика була інструментом східної

політики "прометеїзму", спрямованої на подолання антидержавних настроїв [66, с. 76].

Уряд Казимира Бартеля, який очолював уряд п'ять разів упродовж 1926–1930 років, публічно декларував захист прав польських громадян, обіцяючи залагодження національних і релігійних суперечок, дотримання Конституції 1921 року та міжнародних договорів, а також перегляд шкільного закону 1924 року. У серпні 1926 року міністр внутрішніх справ К. Млодзяновський представив проект директив, які наголошували на необхідності визначити реальні економічні, культурні та соціальні потреби меншин, задоволення яких мало стати основою для державної асиміляції, що згодом могла б перерости в культурну та національну асиміляцію. Було вирішено змінити лише методи національної політики, не змінюючи її докорінно [49, с. 166].

У 1926–1927 роках уряд К. Бартеля поклав на Комісію експертів (до якої увійшли Т. Голувко, Г. Лоевенхерз і Л. Василевський) завдання підготувати пропозиції щодо врегулювання національного питання на сході. Ці пропозиції, відомі як програма-мінімум, передбачали низку заходів, що стосувалися українського населення. Зокрема пропонувалося, що до органів місцевого самоврядування буде залучено українських і білоруських урядовців, які володіли мовами меншин.

В освітній сфері передбачалася ліквідація утраквізму в початкових школах; допущення українців до учительських семінарій; визнання прав державних шкіл за українськими гімназіями та надання їм фінансової допомоги; запровадження вивчення української мови у польських школах на східних теренах.

У релігійній сфері декларувалося обмеження протидії штучному гальмуванню процесів українізації Православної церкви у волинському регіоні [66, с. 77].

Незважаючи на декларації, реалізація програми-мінімум виявилася вкрай обмеженою, і вона не змінила суттєво політики уряду. Урядові кроки були

половинчастими: лише деякі гімназії національних меншин отримали права державних, і хоча вивчення української мови було запроваджено в польських школах на сході, ступінь дискримінації українського шкільництва від цього не зменшився.

У цей період були спроби локальних експериментів, спрямованих на налагодження польсько-українських відносин, як, наприклад, політика "польсько-української співпраці" волинського воєводи Генрика Юзевського, що зводилася до надання українцям культурної автономії. Однак ці ініціативи, як і пропозиції Комісії експертів, залишилися нереалізованими або втратили урядову підтримку після відставки К. Бартеля, що було зумовлено тяжінням політичного табору до авторитарного правління.

Польський уряд не зміг узгодити несумісні завдання: здобути прихильність українців і водночас забезпечити домінування польської мови у всіх сферах політичного життя, а також культивувати осадництво всупереч протестам українців. Навіть часткові поступки, як-от усунення чиновників, які проводили активну колонізаційну політику, не лише не змінили негативних настроїв серед українців, а й викликали гостру критику з боку польських націоналістів, що свідчило про неготовність значної частини польського суспільства до компромісів.

Таким чином, період 1926–1927 років став етапом нереалізованих очікувань для українського суспільно-політичного життя у Польщі. Хоча концепція "державної асиміляції" "санаційного" табору передбачала певні поступки культурно-національного характеру, їхня фрагментарність і відсутність комплексного підходу до вирішення національного питання призвели до провалу політики. Спроби досягти політичного порозуміння з непольським населенням були ускладнені неготовністю польської влади відмовитися від домінування польської мови, політики осадництва.

Період 1928–1930 років у Другій Речі Посполитій був часом загострення внутрішньополітичної боротьби, посилення авторитарного режиму «Санації» під керівництвом Юзефа Пілсудського та кульмінації конфронтації між польською владою та українським населенням Східної Галичини та Волині. Після відновлення Польщі у 1918 році та анексії західноукраїнських земель (Східна Галичина, Волинь, Холмщина, Підляшшя) у 1923 році, польська влада проводила послідовну політику денаціоналізації та асиміляції українського населення. Якщо Українська Народна Республіка (УНР) та Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) прагнули розвивати суверенну державу на своїй етнічній території, то поляки намагалися повернути до складу відновленої держави території з іншими народами. Польський уряд дотримувався концепції «державної асиміляції», декларуючи повагу до прав меншин в обмін на їхню лояльність, але на практиці посилював тиск через адміністрацію, військо та школу.

Українське суспільно-політичне життя цього періоду відображало цю напруженість, поділяючись на два основні напрямки: легальний парламентаризм, представлений Українським національно-демократичним об'єднанням (УНДО) та Українською соціалістично-радикальною партією (УСРП), та нелегальний революційний рух, очолюваний Організацією українських націоналістів (ОУН) та Українською військовою організацією (УВО). Головною метою усіх українських сил залишалося відродження незалежної та соборної Української держави.

Парламентські вибори 1928 року в Західній Україні, яка на той час перебувала у складі Польської Республіки, стали ключовим етапом у розвитку українського національного руху та відобразили складну суспільно-політичну динаміку в регіоні. Міжвоєнний період характеризувався напруженістю та протистоянням між українським населенням і польською владою, значною мірою через послідовне впровадження польським урядом курсу національної асиміляції та інкорпорації східногалицьких земель, особливо після 1923 року. Вибори 1928

року, на відміну від виборчої кампанії 1930 року, відзначалися відносною політичною свободою, що дало українським політичним силам можливість продемонструвати свою зрілість і вплив на політичні процеси.

Український національний рух розглядав участь у виборах як шанс збільшити кількість своїх представників у Сеймі та Сенаті для відстоювання національних інтересів на державному рівні. Це був свого роду «плебісцит», покликаний засвідчити національний характер території та нелегітимність польської статистики, яка намагалася применшити українську більшість. Для українських політиків парламентська арена слугувала важливою трибуною, що дозволяла доносити до громадськості правду про становище українців і протидіяти дискримінаційній політиці.

Основною провідною силою серед українців було Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), що представляло інтелігенцію, землевласників та кооператорів. Воно боролось за автономію Західної України у складі Польської Республіки та захист національних прав. Помітну роль також відігравала Українська соціалістично-радикальна партія (УСРП), заснована у 1926 році шляхом злиття Української радикальної партії (УРП) та волинської групи Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР). УСРП, яка орієнтувалася переважно на селянство (90% електорату), виступала за право на самовизначення Східної Галичини та ідею Соборної України.

Виборча кампанія 1927–1928 років стала періодом консолідаційних зусиль, оскільки українські політики, зважаючи на домінування польських партій, усвідомлювали необхідність виступати єдиним фронтом. Ініціатива зі створення загальнонаціонального виборчого блоку виходила від УНДО, яке прагнуло згуртувати всі національно-державницькі партії.

Паралельно УНДО взяло курс на відродження Блоку національних меншин (БНМ), який сформувався 28 листопада 1927 року. До нього, окрім українських націонал-демократів, увійшли єврейські («Мізрахі», безпартійні ортодокси),

білоруські та німецькі партії. Саме включення до БНМ єврейських кіл спричинило шквал критики та стало головною перешкодою для внутрішньоукраїнської консолідації. Ця критика посилилася на тлі виправдання С. Шварцбарда (вбивці С. Петлюри) у Парижі наприкінці 1927 року, що підсилило антиєврейські настрої серед частини українського суспільства та політиків.

Найбільший конфлікт виник під час переговорів УНДО з Українським соціалістичним об'єднанням «Селянський союз» («Сельсоюз»), яке було впливовим на північно-західних землях (Холмщина, Підляшшя, Волинь). Хоча на з'їзді Народного комітету Холмщини та Підляшшя 23 листопада 1927 року більшість підтримала концепцію загальнонаціонального блоку, вже 3 грудня «Сельсоюз» відмовився від участі в БНМ, критикуючи «ундовсько-сіоністичний» блок [5, с. 150].

Ключову роль у цьому протистоянні відіграв лідер «Сельсоюзу» Антін Васицьук, який категорично виступав проти співпраці з євреями і «панами з Галичини». Він намагався отримати порозуміння з польською владою (зокрема, з референтом громадської безпеки у Холмі) для можливого входження до проурядового блоку в обмін на поступки в церковних справах, але ці спроби залишилися односторонніми.

Вимоги УСРП до УНДО були ультимативними: виключити з кандидатів осіб, схильних до угодовства, заздалегідь надати УСРП список кандидатів, а головне – розірвати блок із «жидівською і німецькою буржуазією». УНДО ці вимоги відкинуло. УСРП, у свою чергу, пояснювала свою відмову самостійним курсом, відкидаючи орієнтацію на чужі сили (Варшаву чи Москву).

Розкол у «Сельсоюзі» став неминучим після того, як його керівництво, очолюване Павлом Васицьуком, 13 січня 1928 року на конференції в Ковелі досягло остаточної домовленості з УНДО про приєднання до БНМ (Список № 18). Антін Васицьук, С. Пелех та Б. Бжусь розірвали співпрацю, пішовши на

вибори окремо з Українським Народним Господарчим Списком (УНГС, Список № 36) [5, с. 152]..

Як зазначає К. Курилишин, перед українським електоратом було визначено три ключові цілі: продемонструвати міжнародній спільноті українську національну ідентичність земель, що перебували у складі Польщі; забезпечити представництво в парламенті відповідно до чисельності виборців; а також здобути можливість використовувати парламентську трибуну для захисту прав і інтересів українського народу [44, с. 18].

Виборча кампанія 1928 року стала полем активної конкуренції між двома основними українськими блоками: БНМ (УНДО і частина «Сельсоюзу», Список № 18) та «Виборчий блок українських соціалістичних селянських і робітничих партій» (УСРП, УПП, група «Вперед», Список № 22). Загалом було висунуто шість українських виборчих списків, включаючи комуністичні (як-от Сельроб) та проурядові (Український Народний Союз, УНС).

УСРП послідовно критикувала УНДО, звинувачуючи його в «буржуазності», «словесному патріотизмі» та «угодовстві». Радикали вважали, що УНДО «зараз по виборах піде на панську службу» і що його союз з сіоністами та німецькими капіталістами не відповідає інтересам українського працюючого народу. УСРП наголошувала на тому, що УНДО мало «найвище політичне становище на цілм світі» завдяки підтримці «священництва» та безпартійної інтелігенції, а не своїй ідеології.

На противагу цьому, УСРП позиціонувала себе як партія всіх працюючих людей – селянства, робітників та дрібної інтелігенції. Вони гордились тим, що у їхньому виборчому списку № 22 не було жодного члена Головного Секретаріату зі Львова, що, на їхню думку, гарантувало «правильну працю послів УСРП у визвольному інтересі українського працюючого народу». УСРП наголошувала, що її політика будується на принципі «йти окремо, а оборонятись разом».

Кампанія УСРП була насичена масовими вічами, які слугували «репетицією» передвиборчих зборів, зважаючи на чутки про розпуск парламенту. На цих зібраннях (як-от у Стрию, Черчі, Тернополі) гостро критикувалася польська політика колонізації (осадництва) та земельна реформа, спрямована на посилення польського елементу. Кампанія УСРП намагалася мобілізувати свідомих виборців, поширюючи агітки та карикатури, зокрема наліпки з віршем О. Павлова, що закликали голосувати за список № 22 [4, с. 85-87].

Виборча кампанія 1928 року також посилила протистояння серед польських селянських партій, яке загострилося після Травневого перевороту 1926 року, що привів до влади режим санації Юзефа Пілсудського.

Головними польськими селянськими партіями, що діяли в Західній Україні, були: Польське Стронніцтво Людове «Пяст» (ПСЛ «Пяст»): Помірковане крило, що переживало кризу після повалення уряду В. Вітоса. Напередодні виборів львівська організація ПСЛ «Пяст» відмовилася від співпраці з проурядовим Безпартійним блоком співпраці з урядом (ББСУ), оскільки його список очолювали поміщики. На вибори партія пішла у складі Національного католицького блоку.

Стронніцтво Хлопське (СХ) та ПСЛ «Визволенє»: Радикальніші крила, які спочатку підтримували Ю. Пілсудського, але до початку 1928 року перейшли в опозицію до режиму санації через відсутність намірів влади ділитися повноваженнями та репресії. СХ відмовилося від спільного пропольського блоку, пояснюючи це значною присутністю в ньому представників великого капіталу та поміщиків. Партії СХ та ПСЛ «Визволенє» зазнавали силового тиску з боку прихильників санації та місцевої адміністрації, включаючи конфіскацію агітматеріалів та арешти активістів.

Польські селянські партії, незважаючи на участь у виборах, зазнали поразки у Західній Україні, не здобувши жодного депутатського мандату у виборчих округах, де домінували українські національні партії та ББСУ.

Наприклад, Національний католицький блок набрав 64 352 голоси, СХ – 45 720, а ПСЛ «Визволенє» – 11 358. Поразка стала причиною визнання необхідності подолати внутрішні розбіжності та згодом призвела до консолідації опозиційних селянських рухів [96, с. 221–232. С. 222-223].

Вибори до Сейму (4 березня 1928 р.) та Сенату (11 березня 1928 р.) відбулися в умовах, коли польський виборчий закон «сильно кривдив «східні окраїни»», оскільки на одного посла припадало значно більше населення, ніж у центральній Польщі. Крім того, українські партії всіх напрямків (крім проурядового) зазнавали репресивних заходів, включаючи анулювання списків у низці округів та арешти провідних діячів УСРП (С. Жук, О. Навроцький, М. Стахів). УНДО звинувачувалося УСРП та іншими опонентами у фальсифікації голосів на свою користь, тоді як загалом український табір звинувачував польську владу у шахрайстві з метою підвищення результатів урядового ББСУ.

Незважаючи на тиск і розпорошення голосів між шістьма списками, українське населення здобуло значне представництво: 46 послів до Сейму і 11 сенаторів. В одній лише Східній Галичині за українські списки було віддано 922 тис. голосів, тоді як за польські – 815 тис., що свідчило про вагому українську перевагу на етнічних територіях.

Розподіл мандатів серед українських партій був таким: УНДО (у складі БНМ, Список № 18) здобуло найбільше голосів (близько 600 тис.) і провело 26 послів та 9 сенаторів. УСРП (Список № 22) отримала 270 591 голос і провела 8 послів (Л. Бачинський, С. Жук, Д. Ладика, М. Рогуцький, П. Шекерик-Доників, К. Стефанів, І. Власовський, В. Зубрицький) та 1 сенатора (І. Макух). Комуністичні та прокомуністичні партії (Сельроб, Сельроб-лівиця, КПЗУ) отримали понад 387 тис. голосів. УНГС (А. Васиньчука, Список № 36) зазнав повного провалу, набравши лише кілька сотень голосів у Люблінському воєводстві [5, с. 155].

17 березня 1928 р. УНДО намагалося створити єдиний Український клуб з представників усіх українських партій, які мали своїх делегатів у Сеймі Польщі. УСРП відмовилася від тісного об'єднання, погодившись лише на координацію при виборах керівництва Сейму та Сенату. У результаті, УНДО утворило Українсько-білоруський клуб (30 послів), а УСРП створила власний парламентський клуб (8 послів) на чолі з Л. Бачинським [27, с. 164].

Діяльність української репрезентації розпочалася з конфронтації. Під час урочистого відкриття Сейму 27 березня 1928 року українські послы УСРП та УНДО влаштували антиурядову акцію.

З моменту появи в залі засідань Ю. Пілсудського роздалися оклики: «Геть з фашистів ським урядом!», «Геть з терором!», «Верніть нам наші мандати!». У відповідь маршал Пілсудський, пригрозив учасникам заворушень фразою: «Викину панів зі салі». Далі до залу зайшла поліція. Що було нечуваним актом. Як зазнаено у дописі часопису «Діло»: «По ліція кинулася до послів, шо кидали оклики і почала їх си лою випроваджувати зі салі. Зпоміж виведених зі салі послів арештовано кількох, між ними трьох комуністів: Варського, Сохацького і Вропу та українских радикалів: Льва Бачинського і С. Жука. Ця поведінка ще більше підогріла пристрасти. Не вгавали ворожі урядові оклики. Послы-пепсівці кричали: „Ганьба!»

Українські послы не були присутні підчас першого вибуху протестів, бо «Український Соймовий Клюб» рішив був не брати участі в офіційній частині відкриття сойму. Та дові. давшись про появу поліції в сеймовій салі, українські послы негайно явилися на своїх місцях, співаючи «Ше не вмерла Україна» Тоді польська лівія почала співати «Червоний штандар». Співи продовжувалися якийсь час, допоки Ю. Пілсудський не наголосив: «Попереджую панів, шо серед галасу урядувати не буду і сойму не відкрию». Після того марш. Пілсудський відчитав вілручне письмо президента та про відкриття сойму, закінчуючи його заявою: «В імени пана президента оголошую сойм відкритим» [7, с. 3].

Після того розпочалися вибори керівних органів Сейму і Сенату та парламентських комісій. Українці на спершу планували бойкотувати організаційні заходи, але через сваволю правоохоронців у залі парламенту, прийняли участь у виборчих процедурах.

За активної участі українських депутатів, маршалком обрали польського соціаліста Ігнація Дашинського. Водночас українцям вдалося провести своїх представників до всіх парламентських органів. Володимир Загайкевич (УНДО) став віцемаршалком сейму, Дмитро Ладика (УСРП) – секретарем сейму. Крім того, українські депутати очолили парламентські комісії з відбудови краю та аграрну [25, с. 163.].

29 березня 1928 р. голова Українського клубу, виступаючи з парламентської трибуни Сейму, оприлюднив так звану правно-державну заяву, у якій окреслив основні засади української національно-політичної позиції. У виступі наголошувалося, що українське населення в межах Польської держави налічувало понад шість мільйонів осіб і проживало компактно, становлячи переважну більшість у Східній Галичині разом із Лемківщиною, а також на територіях Холмщини, Підляшшя, Полісся та Волині. Зазначені землі утворювали суцільний масив площею близько 200 тис. км² у південно-східній та східній частинах Польщі та безпосередньо прилягали до інших українських етнічних територій – Придніпрянської України, Закарпаття, Буковини й Бессарабії, складаючи єдине національне ціле.

У заяві підкреслювалося автохтонне походження українського народу на цих землях та їхня належність у різні історичні періоди до українських державних утворень – Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, а згодом держави Богдана Хмельницького. Попри перебування під владою іноземних держав, українське населення, як зазначалося, не втратило своєї національної ідентичності й не відмовилося від прагнення до державної самостійності. У зв'язку з цим міжнародні акти, якими українські етнічні території було передано

Польщі – Ризький мирний договір 1921 р. та рішення Ради амбасадорів 1923 р. – оцінювалися як такі, що суперечать праву українського народу на самовизначення й не можуть вважатися легітимними з правового погляду. Водночас декларувалося, що участь українських представників у діяльності парламенту буде спрямована на реалізацію фундаментальних прав української нації [97, с. 3].

Клуб УСРП (УСРПР) активно використовував парламентську трибуну для захисту національних інтересів, вносячи численні інтерпеляції (запити) та законопроекти. Д. Ладика 30 березня 1928 року чітко заявив, що клуб УСРП перебуватиме в опозиції до будь-якого польського уряду, доки не буде визнано право українського народу на самовизначення, а поділ українських земель розглядається як тимчасове явище. УСРП послідовно виступала проти колонізаційної політики, переслідування українських кооперативів, шкільництва, а також проти нових податкових законопроектів.

Проте парламентська діяльність українців наштовхувалася на свідоме ігнорування польськими урядовими колами. За словами І. Макуха, польська більшість не зважала на гострі промови українських послів.

Незважаючи на протидію польських урядових та парламентських кіл, українські депутати намагалися вплинути на покращення становище української громади у Польщі.

25 квітня 1928 р. С. Баран, під час дискусій на засіданні бюджетної комісії, наголосив на необхідності проведення аграрних реформ на теренах компактного проживання українців. Промовець наголосив, що: «...у польській земельній політиці можемо відмінити два періоди, один від року 1920 по 1923, другий від початку 1924 по сьогоднішній день. В першому періоді переважає колонізаційна система українських і білоруських земель, а передовсім Холмщини, Волині і Східної Галичини. Тоді український селянин майже не мав змоги, хіба дуже виїмко во, здобути землю навіть за добрі гроші».

Далі промовець наголосив: «...як кольтоністи й осадники приходили люди бідні, без капіталу, без знання сільськогосподарської техніки і без того ідеального зв'язку і любови до землі, яку має український селянин, що цю любов висав з грудей своєї матері. Кольтонізацію трактували здебільша кольтоністи і осадники як спосіб особистої наживи і при першій ліпшій нагоді старалися позбутися, очевидно з великим зиском, цю землю, котру дістали даром або майже даром. Не диво, що польська кольтонізаційна політика на т. зв. східних кресах заломилася, бо так мусіло бути, коли знехтовано майже в цілости господарські основи земельної реформи. В цьому першому періоді на основі таємних інструкцій головного земельного уряду весь земельний запас призначено виключно для поляків.

Іншими словами, в цьому періоді польський елемент одержав около 96%, а українське селянство на Холмщині, Волині й Східній Галичині у найліпшому разі 4%. Не треба дивуватися, що український народ у межах Польщі уважав і уважає досі земельні уряди і міністерство земельних реформ за уряди воюючого польського націоналізму. Ця політика польського уряду є ще тим убийчою для українського селянства, що українське селянство у своїй великій більшості є вже нині спролетаризоване» [61, с. 1.].

Окрему увагу він приділив акцентуванню на проблемі земельного голоду у Східній Галичині, серед іншого наголосивши на тому, що у краї, невеликі господарства (до 5 га) становлять 80% усіх українських господарств.

Далі С. Баран наголосив, що: «...цього земельного голоду не може в цілости заспокоїти ніяка земельна реформа, навіть тоді, коли взагалі не було би кольтонізації польським елементом, спровадженням із заходу. На основі вислідів праць інж. Юліана Павликовського, на українській території в межах Польщі на схід від Сяну і Буга по теперішню східну границю, селянська земельна власність обіймає 8.231.300 гектарів землі, на якій працює 1,261.000 селянських господарств, з чого карловатих і дрібних господарств нижче 5 гект. 976.000. На цій

самій території більша земельна власність займає простір 5,189.100 гектарів, з чого на приватну більшу земельну власність припадає 2,996.700 гектарів, які має в посіданні 3.672 більших землевласників. До кінця 1923 року розparcelьовано у Східній Галичині між польським населенням 200.000 гектарів, на північних українських землях 367.000 гектарів. Є це величезний простір, який опинився в польських руках з очевидною шкодою для місцевого українського голодуючого населення. Після досвідів інж. Павликовського запас землі, під дрібну культуру виносив в 1925 р. на українських землях під Польщею на схід від Сяну і Буга 1,600.000 гектарів. На цю землю ждало около мільон селянських українських родин сільського пролетаріату або півпролетаріату і колиб розділити весь вільний запас, то на одну селянську родину припадало би коло 1 гектара рільної землі. Ясно, що тут нема такого запасу рільної землі, якаб могла заспокоїти земельний голод всіх селянських родин. Величезна більшість українських селянських родин, навіть коли б не було колонізації зовні польських елементів, не знайшла би і не здобула би варстату праці на землі. Тим більше земельна політика польського уряду йде тут на шкоду життєвих інтересів українського селянства і з цієї причини цю політику з чисто людського становища мусимо осудити. В другому періоді з 1924 року український селянин може набути землю від приватних парцелянтів, але мусить за це дорого заплатити. Природний приріст населення, що сьогодні виносить близько пів мільона душ в Польщі річно, з чого коло 350.000 виносить приріст природний сільського населення, ще більше загострює і так дуже пекуче земельне питання і взагалі ускладнює невідрадні соціальні відносини на селі. Цей природний приріст на селі, з якого приріст українського сільського населення виносить річно щонайменше 100 тисяч, не знаходить нормального прожитку і збільшує з дня на день армію недоволених. Ця армія старається знайти можливість екзистенції за кордонами краю, але цієї можливості не може здобути, бо еміграція так сезонна як і стала колонізаційна є дуже обмежена і з причин економічного характеру за кордоном і з причин

великих коштів, які мусить мати емігрант до Канади чи Аргентини (Злучені Держави Америки є замкнені для емігранта). Сезонова зарібкова еміграція до Німеччини й Франції є мало обемиста і тільки незначна частина може з неї користатися. Те все разом витворює відносно на українському селі прямо нестерпні. Українське сільське населення в Польщі чимраз більше пролетаризується, щораз більше голодує і нема навіть надії серед теперішніх відносин господарських і політичних, щоби воно цей голод могло заспокоїти. Український народ боровся за свою землю і в обороні рідної землі пролив море крові. За свою землю буде далі боротися і має надію, що так як польський хлоп на Познанщині і Поморю перечеркнув працю німецької комісії колонізаційної, так само прийде час, що й український селянин перечеркне всі дотеперішні наміри і праці польської земельної політики на українських землях.

Доволі гостро він критикував політику військового осадництва, зокрема привілеї при парцеляції земель, виділених для втілення аграрних трансформацій.

«...Для протесту проти дотеперішньої польської колонізаційної політики на українських землях вношу на схвалення з бюджету суму 200.000 золотих, призначеної на беззворотну допомогу для військових осадників, а так само на схвалення суми 1,500.000 золотих, призначених на інвестиційний кредит для військових осадників. Вкінці для в'яснення, хто набуває землю в якій мірі українське селянство в межах Польщі набуло землю на основі обов'язуючих земельних законів зголошую слідує резолюцію: Бюджетова Комісія взиває міністерство земельних реформ, щоби у своїх статистичних публікаціях щодо вислідів переведення закону про земельну реформу, так дотепер, рішних як і будучих, подавало до публичного відома віроповідання і національність усіх тих, що досі скористали і на будуче будуть користатися як набувці з колонізаційної і сусідсько парцеляції на основі законів про земельну реформу» [61., с. 1.].

Окрему увагу українські парламентарі приділяли питання шкільництва та вищої освіти. 8 травня 1928 р. під час засідання комісії, що розглядала бюджет Після перерви приступало до розгляду бюджету бюджету міністерства релігійних віровизнань і публічної освіти міністр освіти І. Добруцький повідомив, що бюджет міністерства освіти становить 15.3 % державного бюджету. Однак міністр визнав, що цих коштів недостатньо для покриття усіх витрат. Відтак, запропонував додатково виділити 10 млн. зл. на «фізичне виховання молоді», під яким мінство освіти розуміє головні табори військової підготовки. Також міністр наголосив, що скарг на утраквістичні школи не надходило, при тому зазначивши, що у Східній Галичині вакантними є 40 % посад вчителів [8, с. 3].

Під час свого виступу в комісії щодо бюджету міністерства релігійних віровизнань і публічної освіти, Володимир Целевич наголосив, що польський уряд» не виконує своїх зобов'язань супроти українського шкільництва. Влада казав він вживає всяких засобів, щоби усунути навіть термін «український» і заступити його терміном «руський», що українці вважають зневагою і непотрібною провокацією. Підвищування типу народніх по чаткових шкіл є для українців рівнозначне з польонізацією. Скільки народніх шкіл з українською мовою навчання зменшилася за польських часів значно у порівнянні з тим, що було за австрійських часів. Причиною цього є т. зв. «кресовний» закон, суперечний конституції та обов'язуючим міжнародним договорам і тому то Український Клуб буде домагатися скасування цього закону. Розпорядок міністерства внутрішніх справ відносно шкільних декларацій дає можливість фальшування тих декларацій на шкоду українців. При шкільному плебсциті в листопаді минулого року були такі самі надужиття, що за урядування міністра Грабського. Учителі-поляки вели агітацію, поліція й адміністрація виконувала пресію, а інспектори погрожували населенню, що воно вимагаючи української школи наражується на переслідування. На українських землях близько пів мільона дітей не користується

школи. Іменується учителів-поляків, що не знають мови, а учителів-українців переноситься до польських повітів. Був офіційний обіжник інспекторів, щоби учителі голосували на «одинку». В підручниках, які видає міністерство, затирається сліди української історії. На Волині нема ні одної української семінарії, ні одної фахової школи. На львівському університеті число катедр зменшено в порівнянні до того, що було за австрійських часів, а всі українські катедри скасовано. На т. зв. «інститут рускі» призначено суму 90 тисяч золотих, що вважаємо кпинами і глумом і домагаємося скреслення цілої позиції. При нострифікації заграничних дипломів до української молоді принораюється переслідування. Університети, які є доменою ендеків приноровлюють «нумерус клявзус» відносно українців. Промовець заявляє, що його клуб не має довіря до міністра освіти і буде голосувати проти бюджету. Далі ставить внесення на черкнення суми 10 мільонів на фізичне виховання і на знак протесту зі суми 30,661.100 черкнення цифри 2,974.816, призначеної на університету Яна Казимира у Львові, та «кінець черкнення суми 90.000 зол. призначених на т. зв. «інститут рускі». А рівночасно в минулому році відмовили мені панове підписів на внесенні в справі українського університету. Панове питали чи і польські школи утраквізується. Голосною була галицька справа, голосною буде тепер ланчинська. Поступаємо тут точно після вказівок закону. Утраквістична школа казав далі міністр, є найліпшою формою на мішаних територіях, а в теперішніх важких фінансових відносинах одиною формою піднесення шкільництва. Щодо українського університету, то акція в справі його організації була в повному ході. Була утворена комісія, але українці мимо приречення не приїхали. [98, с. 3.].

19 червня Український клуб вніс на розгляд польського парламенту два законопроекти у справі освіти – про заснування Українського університету у Львові і про школи з українською, білоруською і литовською мовами навчання, як альтернативу утраквістичних. Як зазначає історик О. Зайцев: «обидва вони

були похороані в сеймових комісіях, а ситуація у сфері освіти залишалася без змін» [25, с. 168].

Подальша політична криза в Польщі (протистояння режиму санації Ю. Пілсудського та демократичної опозиції) призвела до розпуску парламенту у серпні 1930 року і призначення нових виборів, які відбулися в умовах масових репресій та акції «пацифікації».

Виборча кампанія 1927–1928 років продемонструвала значну політичну активність українського населення Західної України та його переважну прихильність до національно-державницьких ідей. Незважаючи на відносну політичну свободу, вибори проходили в умовах жорсткого тиску польської адміністрації, яка застосовувала фальсифікації та арешти, аби підтримати проурядовий блок.

Головним недоліком кампанії став розкол українського національного табору, спричинений ідеологічними та тактичними суперечностями, зокрема між УНДО (яке створило Блок національних меншин) та УСРП, що наполягала на самостійному соціалістичному фронті. Цей брак єдності негативно позначився на загальному результаті, хоча УНДО та УСРП все ж здобули значну кількість мандатів.

Обрання 46 послів і 11 сенаторів дало українцям легальну парламентську репрезентацію. УСРП, хоча і була менш впливовою за УНДО, сформувала свій окремий клуб (8 послів і 1 сенатор), який зайняв безкомпромісну опозиційну позицію щодо польської влади, використовуючи парламент як трибуну для боротьби за національне та соціальне визволення. Однак нездатність досягти істотного покращення становища українців у 1928–1930 роках на тлі посилення авторитарного режиму Пілсудського (що кульмінувало «пацифікацією» 1930 року) підтвердила тезу УСРП, що вибори є лише засобом поширення свідомості народу, а не єдиним шляхом здобуття волі.

Як наслідок, виборча кампанія 1927–1928 років стала важливим, але складним етапом, що підкреслив як потенціал української мобілізації, так і глибокі внутрішньопартійні розбіжності, які згодом, у 1930-х роках, призведуть до подальшої радикалізації політичного життя в регіоні.

РОЗДІЛ 4.

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ У ПОЛЬСЬКИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ОРГАНАХ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПОЛЬСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1930–1939 РР.).

Початок 1930-х років у Другій Польській Республіці став періодом найбільшої ескалації напруги в українсько-польських відносинах, що було спричинено поглибленням світової економічної кризи (1929–1933 рр.) та загостренням боротьби між польською адміністративною владою і радикально налаштованими українськими силами. Цей період характеризувався переходом польської політики від "державної асиміляції" до більш авторитарних методів, а також радикалізацією українського визвольного руху.

Також початок 1930-х років у Польщі відзначився етапом консолідації режиму "санації" Юзефа Пілсудського, що супроводжувався боротьбою з внутрішньою опозицією та посиленням авторитарних методів. У відповідь на авторитарні методи правління в 1929 році був утворений опозиційний блок "Центролів", що об'єднував центристські та ліві партії. Ця політична криза збіглася з Великою депресією, що значно погіршила економічне становище в країні, особливо на Східній Галичині.

У відповідь на опозицію та акції саботажу, фактичний правитель Польщі Юзеф Пілсудський 25 серпня 1930 року особисто очолив уряд. 30 серпня президент Ігнацій Мосціцький розпустив парламент. Як повідомляла своїх читачів українська преса: «...в суботу, 30 серпня 1930 р., в 11 год. перед полуднем появился декрет президента республіки про розв'язання законодатних палат у Польщі. Одночасно назначено термін нових виборів 16 листопада до сойму й 23 листопада до сенату. Як мотив розв'язання сойму подано неможливість порозуміння з дотеперішнім сеймом у справі зміни конституції [63, с. 1].

На ці відомості редактори часопису «Діло» відреагували памфлетом «Камінчик на могилу». Автори зазначили, що: «...всупереч освяченому звичаєві цим разом дорого слова над свіжою могилою сказати не можна. Жив небіщик коротко; народився 4 березня 1928 року серед великих болів, які потім були драматично описані у цілій окремій книзі (звіт Адміністраційної Комісії в справі внесків про виборчі зловживання). Хрестини відбулися 27 березня тогож року, а були вони, як відомо, теж дуже оригінальні й надзвичайно голосні. Від отого першого неfortunного виступу в світ, прожив небіщик рівно 2 роки, 6 місяців і 25 днів, себто акуратно половину часу, який судили йому недотепні автори 11. статті польської конституції. Близнюк небіщика, сенатом званий, жив на 7 днів коротше. А ціле життя обох покійників був один образ нужди і розпуки. Це було життя недорозвиненої, від першого дня животіння смертельно хворої істоти, життя паралітика, що від часу до часу діставав якісь епілептичні атаки, кидався, бундючився і викрикував, щоби знову покорніти і сходити до ролі поштовхувача. Дивував світ своїм виглядом, своєю вдачею і поведінкою, Безславно жив, безславно вмер і малого сліду не залишив...» [99, с. 1].

Водночас у газеті розмістили «Виборчий календарик», у якому розписали процедуру проведення виборів. Зокрема у дописі зазначалося, що «...до 7 вересня 8 найчисельніших посольських клубів пропонує генеральному виборчому комісареві список 8 членів державної комісії та стільки ж їхніх заступників. 9 вересня генеральний виборчий комісар іменує предсідників окружних виборчих комісій, а адміністративна влада оголосить поділ держави на круги голосування. Цього ж дня буде оголошений особовий склад і льокаль окружної державної виборчої комісії. 11 вересня вибори членів окружних виборчих комісій, яких вибирати муть міські ради і соймики. 13 вересня представник окружної виборчої комісії оголосить склад комісії у воєвідському урядовім деннику. Окружна виборча комісія оголосить у громадах день і годину голосування, число по слів, місце, час і спосіб та останній речинець зголошування кандидатів та заяв про прилучення

окружної лісти до лісти державної та склад виборчої комісії. 14 вересня громадські ради чи державний комісар або повітовий виділ іменують трьох членів окружної виборчої комісії і їхніх заступників. 19. вересня начальники громад виготовляють списки виборців у трьох примірниках. Предсідник окружної виборчої комісії повідомляє начальника громади про склад окружних виборчих комісій і подає це до прилюдного відома. 20 вересня: начальники громад пересилають 3 примірники спису виборців до обводової виборчої комісії. 26 вересня обводова (районна) комісія виставляє списки виборців до прилюдного перегляду. 7 жовтня; зголошення лісти державних кандидатів. 10 жовтня останній день виставлення списку виборців до перегляду. 11 жовтня останній речинець зголошення реклямацій до районної комісії проти поминення когось у списі або проти вписання неунравнених. 13 жовтня кандидати державних ліст складають на руки предсідника державної комісії заяву про згоду старатись про мандат та ствердження, що кандидат е польським горожанином і що має пасивні виборчі права. 17 жовтня генеральний комісар оголошує в «Моніторі» державні лісти кандидатів. Цього дня минає речинець зголошення реклямацій про викреслення зі спису Та оголошення окружних лістів кандидатів. 21 жовтня районні комісії пересилають окружним комісіям по примірникові спису виборців; 25 жовтня районні комісії приймають рекламації проти викреслення зі спису виборців і пересилають окружним комісіям. Кандидати окружних ліст складають на руки предсідника окружної комісії заяву про згоду старатись про мандат і потвердження горожанства та пасивних виборчих прав. Уповновласне ні кандидатів окружної лісти складають на руки предсідника окружної виборчої комісії за яву про прилучення окружної лісти до лісти державної. 31 жовтня окружні виборчі комісії пересилають районним (обводовим) комісіям два примірники затвердженого спису виборців і третій примірник висилають начальники громад. 4 листопада окружні виборчі комісії достарчують районним комісіям плякати з лістами кандидатів для розплякування. Предсідник

районної комісії викладає затверджені лісти виборців для прилюдного перегляду. 9 листопада останній день прилюдного перегляду ліст. 16 листопада голосування до сойму. 19 листопада засідання окружних комісій в справі висліду виборів до сойму. 23 листопада голосування до сенату. 26 листопада засідання районних комісій для устійнення висліду виборів до сенату [14, с. 1].

30 серпня 1930 р. Екзекутива УНДО на своєму засіданні одноголосно вирішила: «1) Взяти участь у розписаних виборах до Сойму і Сенату; 2) Звернутися до партій: Української Соціалістично-Радикальної і Української Соціал-Демократичної з пропозицією заключній спільний виборчий блок. Екзекутива з того погляду, що єдиний український виборчий блок партій, які стоять на національному ґрунті, є безсумнівною konieczністю з огляду на сучасне внутрішнє і міжнародне положення українського народу [75, с. 1].

18 вересня 1930 р. президії УНДО і УСРП уклали угоду про створення спільного виборчого блоку, до якого у короткому часі приєдналися також УСДП і дві білоруські – «Білоруська Християнська Демократія» і «Білоруський Селянський Союз».

Водночас уряд Ю. Пілсудського ініціював політичну розправу з опозиційними депутатами. У ніч з 9 на 10 вересня 1930 р. поліція заарештувала 19 колишніх послів, серед яких п'ять українців: О. Вислоцький, І. Ліщинський, Д. Паліїв, В. Целевич з УНДО та О. Когута з УСРП. Зазначених політиків утримували в Берестейській фортеці упродовж усієї виборчої кампанії. Відтак, політична опозиція виборчу кампанію 1930 р. називала «берестейськими виборами» [25, с. 196].

Зазначимо, що перебіг виборів у Східній Галичині супроводжувався пацифікаційною акцією ініційованого польським урядом. Пацифікація (умиротворення) 1930 року являла собою масштабну каральну акцію, проведену польською владою у Галичині у вересні-листопаді того року. Ця акція стала відповіддю на численні акти саботажу, що відбувалися в липні-вересні 1930 року,

та охопила понад 450 місцевостей. Пацифікація стала ударом по всіх формах організованого українського національного життя та лишила «гіркий, отруйний осад» у душах українців.

Події 1930 року відбувалися на тлі загального загострення внутрішньої та міжнародної обстановки в Польщі. З 1926 року режим «санації» Юзефа Пілсудського проголосив політику «державної асиміляції», намагаючись виховати почуття державної солідарності, сильніше за національну єдність. Проте на практиці польська адміністрація проводила агресивну політику, особливо щодо українського селянства, яке становило понад 80% населення Західної України, що створювало сприятливу соціальну базу для радикальних течій [79, с. 391].

Зі свого боку, Організація українських націоналістів (ОУН), створена 1929 року, відкидала легальні методи боротьби, які практикували інші українські партії (як-от УНДО), та прагнула створення Самостійної Соборної Української Держави. ОУН сповідувала тактику «перманентної революції», спрямовану на постійне нагнітання революційної атмосфери серед населення та загострення конфлікту з польською владою [79, с. 371].

Приводом до каральної акції стала масштабна саботажна кампанія, що розпочалася влітку 1930 року. Ця акція, хоча й не була заздалегідь спланована ініціативою Проводу ОУН, а почалася як «самодіяльність» молодіжного крила (т. зв. «юнацтва» ОУН), була ретроспективно санкціонована керівництвом. Саботажі мали на меті поширювати неспокій у краї, викликати паніку серед польського населення, а також маніфестувати протипольські настрої українців перед міжнародною спільнотою [65, с. 20].

Протягом липня–листопада 1930 року було зафіксовано 191 акт саботажу. Переважна більшість (90%) була спрямована проти приватних об'єктів — здебільшого підпалів скирт та господарських споруд (155 випадків), що належали польським поміщикам і колоністам. Загальні збитки від саботажів становили

понад 2,3 мільйона злотих. Саботажні акти залучили до антипольських виступів також селян та робітників. Крім того, були випадки нападів на поштові транспорти та нищення телефонних/телеграфних дротів.

Польська влада вирішила відповісти на саботаж широкомасштабною репресивною акцією, що отримала назву «пацифікація». Це рішення було ухвалене особисто Юзефом Пілсудським, який розпорядився застосовувати поліційні репресії, а також постій війська з усіма пов'язаними з цим тяготами.

Масштаби та виконавці. Акція тривала з 20 вересня по листопад 1930 року. До неї були залучені 17 рот поліції (понад 1000 осіб) та 10 навчальних ескадронів кавалерії (уланів і кінних стрільців). За офіційними даними, репресії охопили 325 місцевостей силами поліції та 168 місцевостей силами війська, загалом понад 450 сіл. Це число значно перевищувало кількість скоєних актів саботажу, оскільки репресії застосовувалися і в тих селах, де саботажу не було, але мешкали «нелояльні» особи.

Методи репресій. Пацифікація була спрямована на покарання української людності як такої – через механізм колективної відповідальності. Каральні загони проводили «дошкульні ревізії», метою яких було не стільки знайти зброю, скільки психологічно і матеріально покарати мешканців. Ревізії супроводжувалися руйнуванням майна, зриванням підлоги, розбиранням печей та руйнуванням громадських установ.

Особливо жорстокими були побиття та знущання. Загони поліції та війська піддавали побоям підозрюваних у «нелояльності». Улани часто застосовували важкі предмети (палиці, гумові нагаї зі сталевим дротом). У місті Підгайцях, наприклад, заарештованих били до втрати свідомості, змушували їсти землю та знущалися, кажучи, що «свячення», яке уділяє поліція, дійсне.

За українськими даними, побоїв зазнали 1357 осіб, включаючи 93 дітей (від 8 років); зафіксовано понад 40 випадків згвалтувань. 13 осіб загинули від побоїв

або були застрелені (наприклад, Михайло Тютко помер, отримавши 500 ударів). Польська влада визнала загибель лише 5 осіб.

Відбувалися арешти багатьох українських діячів. Було ліквідовано або розгромлено 28 спортивно-пожежних товариств «Луг», 21 «Сокіл», 24 «Просвіти» та 7 кооперативів. З особливим завзяттям нищилися українські символи (портрети Франка, Шевченка).

Закрито низку навчальних закладів, включаючи державну «руську» гімназію в Тернополі та гімназії у Рогатині та Дрогобичі, через звинувачення у тому, що вони є осередками націоналістичної пропаганди. Це призвело до того, що багато учнів залишилися без освіти.

За липень–листопад 1930 року було заарештовано 1739 осіб. Соціальний склад затриманих був промовистим: 520 селян, 360 учнів, 220 студентів, 20 учителів, 30 священиків. Влада намагалася залякати «неблагонадійний» елемент [65, с. 70-82].

Пацифікація мала значні внутрішні та зовнішні наслідки. Польський уряд публічно оцінював акцію як успішну, що призвела до «явного перелому в настроях людності» та ізолювала «ворохобну інтелігенцію». Акція також послужила елементом передвиборчої кампанії, забезпечивши масове голосування за проурядовий Безпартійний блок. Внаслідок виборів українське представництво у парламенті різко скоротилося.

Український політикум та Церква. Репресії призвели до розмежування між легальним (УНДО) та нелегальним (ОУН) крилом. Легальні партії поспішили відмежуватися від саботажів, назвавши їх «шкідливими» та «позбавленими політичного змислу». Після арештів керівників УНДО, у партії посилилася фракція «позитивістів», що виступила за «нормалізацію» відносин з Варшавою.

Греко-Католицька Церква, будучи єдиною національною інституцією, на яку польська влада мала обмежений вплив, також сильно постраждала. Митрополит Андрей Шептицький намагався втрутитися, але йому відмовили в

аудієнції з Пілсудським. Шептицький та єпископи видали пастирське послання (яке було конфісковане), де засуджували саботажі, але також критикували польські репресії, які поширювали провину на весь народ та духовенство.

Міжнародна кампанія. Пацифікація набула широкого розголосу завдяки скоординованим зусиллям ОУН, емігрантських осередків та українських політиків. Ці сили розпочали масштабну пропагандистську акцію, публікуючи викривальні брошури, проводячи мітинги протесту (понад 200) і активно працюючи з західною пресою (зокрема, з британською «Manchester Guardian»).

Українці подали до Ліги Націй понад 700 протестів і кілька десятків петицій, вимагаючи міжнародного розслідування та перегляду статусу Галичини. Справа була винесена на розгляд «Комітету трьох». Українські скарги підтримали Німеччина (з ревізіоністських міркувань) та британські лейбористи.

У січні 1932 року Рада Ліги Націй ухвалила компромісну резолюцію. Хоча резолюція визнала, що польські заходи не «цілком узгоджуються» з гарантіями меншинам, вона також поклала провину на «українські націоналістичні організації». Рада висловила задоволення тим, що Польща покарала винних у надужиттях (8 офіцерів звільнено, 40 поліцейських засуджено на короткі строки), але пошкодувала, що Варшава відмовилася виплачувати відшкодування невинним жертвам [43, с. 8-9].

Незважаючи на те, що резолюція була дипломатичним успіхом українців, вона не принесла реальних змін. У підсумку, у 1934 році Польща повністю вийшла з-під зобов'язань Трактату про меншини.

Пацифікація 1930 року не вирішила українського питання, а лише загнала невдоволення під поверхню. Замість того, щоб «умиротворити» населення, репресії, за висловом «Сурми», «оправдали революційну боротьбу, оправдали УВО». Влада, покладаючи провину за радикальні виступи «юнацтва» на все українське суспільство, не тільки посилила національну свідомість, але й піднесла авторитет ОУН як єдиної сили, що протистоїть польській державі.

Кривава осінь 1930 року стала важливим чинником, який сприяв радикалізації українського суспільства і пізнішому загостренню українсько-польського конфлікту.

Як зазначає О. Зайцев: « ...про зв'язок пацифікації з виборами свідчить і той факт, що паралельно з каральними операціями проти галицького села було проведено арешти українських парламентарів і партійних активістів, що значно ослабило українські політичні сили напередодні виборів» [25, с. 200].

У підсумку не зважаючи на усі труднощі, українським представникам вдалося вибороти 27 місць у Сеймі та 5 у Сенаті Польської республіки [43, с. 19].

Незважаючи на терор, український блок (куди увійшли УНДО, УСРП, УСДП та білоруські партії) зберіг опозиційну спрямованість. Обрані депутати УНДО та УСРП сформували дві окремі фракції: Українську Парламентську Репрезентацію (УПР), очолювану Дмитром Левицьким, та Клуб українських соціалістів-радикалів, очолюваний Іваном Макухом.

Перший період роботи нової репрезентації (грудень 1930 р. – січень 1932 р.) був присвячений викриттю та боротьбі з наслідками Пацифікації. Вже 16 грудня 1930 року посол Михайло Галушинський від імені УПР виступив із гострим засудженням "випадків, які глибоко потрясли весь український народ".

Діяльність українських депутатів була зосереджена на приверненні уваги міжнародної спільноти та польського уряду до порушень закону і прав людини під час Пацифікації. Це здійснювалося через масове використання парламентських інструментів (внесення, інтерпеляції, промови) та міжнародну дипломатичну діяльність [25, с. 209-211].

На міжнародній арені депутати УПР, зокрема Милена Рудницька, розгорнули активну кампанію. 31 грудня 1930 року 21 український посол і сенатор подали до Ліги Націй петицію з детальним описом жорстоких дій польських військ та поліції, вимагаючи розслідування фактів та інструкцій, які б поклали край зловживанням. Петиція посилалася на ст. 12 Версальського

договору, яка передбачала можливість втручання Ради ЛН у разі порушення Польщею трактатних зобов'язань. У січні 1931 року Рада ЛН передала справу на розгляд "Комітету Трьох" (представники Британії, Італії та Норвегії). М. Рудницька подала додаткові петиції, зокрема щодо ув'язнення послів у Бересті та застосування до них фізичних і моральних тортур.

Незважаючи на масштабну роботу, у січні 1932 року ЛН ухвалила звіт, який, хоча й визнавав наявність порушень прав людини та зловживань, підкреслював небезпеку використання захисту меншин для антидержавної пропаганди. Комісія фактично поклала частину провини на українців, зазначаючи, що Польща не вела "політики систематичного утиску". Стратегічно поляки програли, оскільки ОУН, особливо серед молоді, закріпила за собою реноме єдиного захисника українських інтересів.

На внутрішній арені депутати УПР постійно вимагали покарання винних та відшкодування постраждалим. Вони підкреслювали, що репресії стосувалися не лише активістів заборонених організацій, а й легальних установ, і були застосовані проти людей, які просто носили квіти на могили Січових стрільців. УПР також протестувала проти виборчих зловживань та наводила факти фальсифікації результатів.

Невдача парламентської та міжнародної боротьби, а також посилення авторитарного режиму Ю. Пілсудського, спричинили необхідність перегляду політичної лінії УНДО. Наприкінці 1931 року в УПР посилювалися внутрішні конфлікти. Фракція радикальних націоналістів на чолі з Дмитром Паліївим вимагала збереження тактики "негації" щодо Польщі, рішуче виступаючи проти будь-яких компромісів.

На IV Народному З'їзді УНДО (березень 1932 р.) відбулося гостре зіткнення між радикалами (Паліївим) і поміркованим керівництвом. З'їзд прийняв компромісні резолюції, відмовившись від гасла незалежності й соборності на

користь вимоги національно-територіальної автономії. Це стало відходом від політики "максималізму" до "політики реальної".

На цей внутрішній ідеологічний злам вплинули трагічні події в Радянській Україні. Голодомор 1932–1933 років був "спеціально викликаний владою в Москві" для придушення руху українських селян. Українські депутати рішуче засудили цей терор. Дмитро Левицький 3 листопада 1933 року, виступаючи в Сеймі, заявив, що Голодомор не є стихійним лихом, а "свідомою своєї мети більшовицькою політикою". Він закликав до боротьби з більшовизмом "аж до повної перемоги" і критикував пакт про ненапад між Польщею та СРСР.

Під впливом звісток про Голодомор (кількість жертв оцінювалася від 4 до 7 мільйонів осіб), УНДО стало ініціатором створення Громадського комітету рятуку України (ГКРУ) у липні 1933 року, який займався інформуванням світу про трагедію та збором допомоги. Депутати, такі як М. Рудницька та З. Пеленський, активно працювали на міжнародних форумах (Конгрес національних меншин у Берні, Ліга Націй), викриваючи злочини сталінського режиму. Ця катастрофа стала ключовим фактором, який змусив УНДО шукати порозуміння з Польщею на антикомуністичній платформі.

Посилення угодовських настроїв призвело до неминучого розколу УНДО. У липні 1933 року Центральний Комітет виключив Дмитра Паліїва з лав партії за дії, що шкодили її інтересам і порушували дисципліну. Паліїву вдалося заснувати нову легальну партію – Фронт Національної Єдності (ФНЄ) [91, s. 188-190].

Після 1932 року УНДО дедалі частіше артикулювало вимогу надання територіальної автономії всім українським землям у складі Польщі, відмовляючись від максималістського гасла повної незалежності як тактичного кроку. Потреба у новій тактиці була також підсилена прийняттям у Польщі нової Конституції у квітні 1935 року, яка обмежила права парламенту і посилила владу президента, що звужувало можливості опозиції.

Крім того, підписання польсько-німецького пакту про ненапад у січні 1934 року розвіяло надії українців на близьку війну, яка могла б принести незалежність. УНДО почало розглядати Польщу як постійний, а не тимчасовий політичний фактор, і усвідомило неможливість одночасного досягнення незалежності та соборності.

Лідер УПР Дмитро Левицький публічно оголосив про готовність до співпраці. 5 лютого 1935 року він виступив у Сеймі, заявивши, що українці більше не хочуть бути "предметом" для побудови польської державності. Він закликав до нормалізації відносин, стверджуючи, що "нормалізація стосунків" і задоволення вимог українців могли б перетворити територію Східної Галичини на "П'ємонт" для визвольних змагань за незалежну українську державу над Дніпром (тобто в Наддніпрянській Україні).

Ця заява послужила основою для таємних переговорів із представниками уряду, які призвели до "нормалізації" польсько-українських відносин. У травні 1935 року делегація УНДО (В. Мудрий, О. Луцький, В. Целевич) зустрілася з міністром внутрішніх справ Мар'яном Зиндрам-Косьцялковським. УНДО висунуло 18 нагальних постулатів (наприклад, амністія для політв'язнів, припинення колонізації, скасування *numerus clausus* для студентів, відкриття українських шкіл). В обмін на обіцянки позитивного розгляду цих вимог, УНДО погодилося взяти участь у вересневих виборах 1935 року, незважаючи на антидемократичний виборчий закон. УСРП та інші опозиційні польські партії, натомість, вибори бойкотували [91, s. 194].

Протягом усієї каденції (1930–1935) українські депутати активно використовували парламентські механізми для захисту інтересів українського населення, охоплюючи освіту, культуру, економіку та правосуддя.

Депутати УПР, зокрема Милена Рудницька та Дмитро Великанович, постійно критикували політику утраквізації (запровадження двомовних шкіл), яка була спрямована на полонізацію українських дітей. Вони вимагали

скасування шкільного закону 1924 року, який погіршив становище українського шкільництва. У фокусі уваги були: викриття фальсифікацій шкільних плебісцитів, вимога відновлення закритих під час Пацифікації українських гімназій у Рогатині, Дрогобичі та Тернополі, а також вимога заснування українського університету у Львові. Депутати також боролися проти заміни назв українець і український на руський або русинський у школах та адміністрації.

УІР виступала проти колонізаційної політики, спрямованої на наділення землею польських осадників (військових) на українських землях. Депутати, такі як Антін Кунько, критикували економічну політику уряду, яка обмежувала можливості українських селян купувати землю та отримувати кредити. Також підіймалося питання про переслідування та незаконне оподаткування українських кооперативів та культурно-просвітницьких товариств, таких як "Просвіта" і Ревізійний союз українських кооперативів (РСУК).

Значна увага приділялася зловживанням поліції, тортурам та незаконним арештам українських активістів. Депутати (наприклад, Олекса Яворський) подавали петиції, в яких зазначали про отримання сотень ударів від поліції. Вони також боролися за права української мови в судочинстві та адміністрації, посилаючись на те, що навіть за часів Австро-Угорщини українська мова мала ширший статус.

Незважаючи на опозиційну діяльність, до кінця 1935 року УНДО стратегічно перейшло до політики, яка визнавала необхідність легальної боротьби за права українського народу в межах Польської держави, сподіваючись, що цей шлях забезпечить внутрішню консолідацію та створить базу для майбутнього визволення Наддніпрянської України.

10 липня 1935 р. президент Польської Республіки підписав декрети про достроковий розпуск Сейму та Сенату. Як зазначалося у дописі часопису «Діло»: «...в середу в год. 10.45 перед полуднем прибув до сойму ради Пачовський з президії ради міністрів і доручив маршалам сойму та сенату декрети президента

про розв'язання сойму і сенату такого змісту: Найважливішим завданням законелатних палат була праця над створенням нових устроєвих основ держави. Це важне для Польщі діло виконане. Тому, що конституція і видані в її виконанні закони спирають склад викупних палат на інших основах ніж дотепер, розов'язую сейм і сенат [64, с. 6].

Чергові парламентські вибори було призначено на вересень того ж року: 8 вересня – до Сейму, а 15 вересня – до Сенату. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) розгорнуло роз'яснювальну діяльність, акцентуючи увагу на необхідності активної участі українського населення не лише у голосуванні, а й у всіх етапах виборчого процесу. Зокрема, підкреслювалася важливість участі у виборах делегатів до окружних зборів, які мали повноваження висувати кандидатів, забезпечення присутності українських представників у виборчих комісіях на місцях, а також належної реєстрації виборців для участі у виборах до Сенату [44, с. 17].

Про готовність брати участь у виборчій кампанії офіційно заявило Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), тоді як проти участі виступили Українська соціалістично-радикальна партія, націоналістичні організації та «Фронт національної єдності». На думку національних демократів, успішна участь у виборах відкривала можливості для захисту прав українського народу в найвищому законодавчому органі держави, репрезентації українського питання на міжнародному рівні, легальної боротьби за автономний статус українських земель у складі Польщі, а також для мобілізації власних сил у різних сферах національного життя. Активну участь у виборах підтримували й заохочували українські жіночі організації та педагогічне середовище.

Виборчий список УНДО до Сейму складався з п'ятнадцяти кандидатів. З метою підвищення шансів на їх обрання було ініційовано так званий виборчий компроміс із польською стороною. У випадках, коли польські кола висловлювали заперечення щодо окремих кандидатур і їх не вдавалося подолати,

пропонувалися альтернативні претенденти. Особливо гострою стала ситуація довкола Мілени Рудницької – голови «Союзу українок» і членкині Центрального комітету УНДО. Наполягання польської сторони на неприйнятності її кандидатури, а також принципова позиція керівництва «Союзу українок», яке відстоювало участь виключно М. Рудницької, призвели до того, що жодна українська жінка не була представлена у виборчих перегонах. У відповідь на це організований жіночий рух оголосив так звану виборчу абстиненцію.

Результати виборів засвідчили обрання чотирнадцяти українських послів до Сейму. У Сенаті інтереси українського населення представляли п'ятеро осіб, з яких троє були обрані, а двоє – призначені президентом Польської Республіки.

Таким чином, новообрана Українська парламентська репрезентація налічувала дев'ятнадцять парламентарів, сімнадцять із яких належали до УНДО. Перше її засідання відбулося 2 жовтня 1935 р., на якому головою було обрано В. Мудрого. Волинський регіон у парламенті представляли п'ять послів і один сенатор – усі члени Волинського українського об'єднання, що дотримувалося політики компромісу з польською владою. Наявні ідейно-політичні розбіжності між галицькою та волинською групами унеможливили їх об'єднання в єдину Українську парламентську репрезентацію [44, с. 17].

Трансформація політичного життя у Польській державі змусила шукати компромісу з урядовими колами частину українських політиків, переважно національно-демократичного табору.

Керівництво УНДО, усвідомлюючи, що в умовах слабкості неможливо перемогти Польщу у війні, вирішило шукати «розумний мир чи перемир'я». Попереднє порозуміння між представниками УНДО (В. Мудрий, О. Луцький і В. Целевич) та польським міністром внутрішніх справ М. Зиндрамом-Косцялковським було досягнуте 29 травня 1935 року. Угода, що отримала назву «нормалізація», була «тактичним компромісом, а не принциповою угодою», оскільки стратегічні цілі сторін залишалися різними.

Унаслідок укладеної виборчої угоди УНДО з Безпартійним блоком співпраці з урядом, до якої приєдналася також Українська народна обнова (УНО), українські політичні сили взяли участь у виборах.

Українська парламентська репрезентація (УПР) продемонструвала готовність до співпраці, визнавши так звані «державні конечності». Депутати голосували за державний бюджет і військові закони.

Незважаючи на цю співпрацю, УПР сформулювала низку постулатів (вимог), які були передані уряду у формі меморіалів. Серед них були як максимальні, так і ближчі до реалізації вимоги. Створення окремої правової територіальної автономної одиниці для всіх етнографічних українських земель у межах Польської держави. Припинення колонізації східних земель поляками (осадництва); унормування парцеляції земель; створення робочих місць для безробітних. Гарантії прав української мови в державних установах, публічних інституціях і самоврядуванні; поширення прав українців у місцевій самоуправі та доступ українців до державної служби; найширша амністія для політв'язнів та скасування концтабору в Березі Картузькій.

Відновлення державних шкіл з українською мовою навчання та створення окремої адміністрації для українського шкільництва; заснування українського університету; надання фінансової підтримки українським товариствам [36, с. 207-208].

Вже у перші роки політики «нормалізації» українські депутати відчували її обмеженість. Хоча польський уряд пішов на певні поступки, зокрема, було оголошено амністію, українські інституції отримали деякі державні субсидії, а термін «український» дозволяли вживати поряд із термінами «руський» та «русинський». Проте В. Мудрий уже в 1936 році констатував, що становище українців у багатьох сферах життя, зокрема у шкільництві та земельній сфері, погіршувалося.

Зростання антиукраїнських тенденцій: Польська сторона не поспішала виконувати ключові постулати. Натомість продовжувалася колонізація східних земель поляками, не була вирішена проблема доступу українців до державної служби, хоча це була одна з вимог УПР, продовжувалася політика зміцнення польськості на східних теренах, що супроводжувалося репресивно-адміністративними методами, як-от: насильницька полонізація, спроби «ревіндикації» православних церков (1937–1938 рр. на Волині) та ліквідація українських шкіл. Крім того активізувалися польські шовіністичні організації, які під протекцією урядових та військових кіл вели протиукраїнську діяльність, що ускладнювало досягнення порозуміння.

Позиція українських депутатів у цей період ставала більш жорсткою. У лютому 1938 року В. Мудрий відкрито заявив, що УПР утримується від участі в голосуванні над бюджетом, що було проявом зростаючої опозиційності. У 1937 році, коли криза «нормалізації» стала очевидною, Мудрий визнавав, що вона може розчарувати, але, зважаючи на можливість військового союзу Польщі проти СРСР, виступав за її продовження.

Кінець політиці нормалізації поклали зміни у внутрішньополітичній ситуації в Польщі (посилення впливу військових та авторитарного правління) та загострення міжнародних подій (справа Карпатської України).

Перехід до опозиції: У грудні 1938 року В. Мудрий оголосив нормалізацію недійсною, оскільки вона не принесла позитивних результатів з вини польської сторони.

9 грудня 1938 року УПР внесла на розгляд сейму «Проект конституційного закону Галицько-Волинської землі». Цей проект вимагав надання територіальної автономії.

У лютому 1939 року В. Мудрий заявив, що УПР не голосуватиме за бюджет. Він стверджував, що вимоги українського життя не були враховані жодною поважною позицією у видатковій частині бюджету [30, с. 7.].

Відхилення законопроекту про автономію польським урядом стало остаточним приводом для переходу УНДО в опозицію і остаточної відмови від політики нормалізації. Таким чином, позиція українських депутатів, виражена через УПР, пройшла шлях від тактичного визнання «державних konieczностей» до демонстративного розриву співпраці через невиконання поляками зобов'язань щодо забезпечення національних прав, а також відмови у наданні територіальної автономії.

Початок 1930-х років у Другій Польській Республіці став переломним етапом в українсько-польських відносинах, позначеним різким загостренням політичної, соціально-економічної та національної напруги. Світова економічна криза, консолідація авторитарного режиму «санації» та посилення репресивної політики польської влади щодо національних меншин створили умови, за яких українське питання набуло особливої гостроти як у внутрішньополітичному, так і в міжнародному вимірах.

Можемо констатувати, що події 1930 року – насамперед так звані «берестейські вибори» та пацифікація Східної Галичини – продемонстрували системну кризу польської державної моделі інтеграції українського населення. Каральна акція, здійснена під приводом боротьби з саботажем, фактично стала формою колективного покарання українців і завдала нищівного удару по всіх складниках організованого національного життя: політичним партіям, культурно-освітнім установам, кооперативному рухові та Церкві. Застосування масових репресій не лише не «умиротворило» край, а, навпаки, сприяло радикалізації значної частини українського суспільства, зміцненню позицій ОУН та поглибленню взаємної недовіри між українцями й польською владою.

Водночас українські легальні політичні сили, передусім УНДО, попри терор і виборчі зловживання, зберегли парламентське представництво та продовжили боротьбу за національні права в правовому полі. Діяльність Української парламентської репрезентації у 1930–1935 рр. була спрямована як на

викриття наслідків пацифікації, так і на захист українських інтересів у сферах освіти, культури, економіки, судочинства та місцевого самоврядування. Важливою складовою цієї діяльності стала міжнародна кампанія, зокрема звернення до Ліги Націй, яка, хоча й не принесла практичних результатів, засвідчила намагання українських політиків використовувати міжнародно-правові механізми захисту національних прав.

Невдачі парламентської та міжнародної боротьби, а також загальне посилення авторитаризму в Польщі змусили керівництво УНДО переглянути свою політичну стратегію. Перехід від політики «негації» до тактики «нормалізації» українсько-польських відносин став спробою адаптації до нових реалій і прагматичного захисту мінімальних національних інтересів. УНДО відмовилося від максималістських гасел повної незалежності на користь вимоги національно-територіальної автономії в межах Польської держави, розглядаючи це як реалістичний етап у тривалій визвольній боротьбі.

Однак практика «нормалізації» продемонструвала свою обмеженість. Попри окремі поступки з боку польського уряду, ключові українські вимоги – припинення колонізації, забезпечення повноцінних прав української мови, розвиток шкільництва, доступ до державної служби та надання автономії – так і не були реалізовані. Навпаки, у другій половині 1930-х років спостерігалось посилення антиукраїнських тенденцій, що остаточно підірвало довіру до компромісної політики. Це зумовило повернення УНДО та УПР до опозиційної позиції й формальне згортання курсу на «нормалізацію» наприкінці 1938 року.

Отже, український парламентський рух у Польщі в 1930–1939 рр. пройшов складну еволюцію — від активної опозиції через тактичний компроміс до нового загострення протистояння. Цей досвід засвідчив як потенціал, так і межі легальної політичної боротьби в умовах авторитарної держави. Польська політика щодо українського населення, заснована переважно на силовому тиску та асиміляційних практиках, не лише не вирішила «українського питання», а й

сприяла його подальшій радикалізації, що мало довготривалі наслідки для українсько-польських відносин у міжвоєнний період.

ВИСНОВКИ.

Проведене дослідження дозволяє комплексно охарактеризувати діяльність українських депутатів у Сеймі та Сенаті Другої Речі Посполитої в 1922–1939 рр. і визначити її місце в політичній історії українського народу міжвоєнного періоду.

У результаті аналізу широкого кола джерел, зокрема, офіційних документів, стенограм парламентських засідань, матеріалів преси, мемуарної літератури вдалося з'ясувати особливості формування українського парламентського представництва, його внутрішню еволюцію та основні напрями політичної діяльності.

Установлено, що участь українців у польському парламенті була прямим наслідком нових політичних реалій, сформованих після Першої світової війни та інтеграції Галичини і Волині до складу відновленої Польської держави. Українські політичні сили опинилися перед необхідністю вибору між бойкотом польських виборів і використанням парламентських механізмів для захисту інтересів українського населення.

Упродовж досліджуваного періоду, українську громаду у представницьких органах Польської республіки репрезентували 129 депутатів. Основний вектор спрямовувався на викриття дискримінаційної політики польських урядів стосовно української громади. Основні напрями діяльності українських депутатів, які були спрямовані на захист освітніх, релігійних, соціально-економічних та культурних прав українського населення. Особливу увагу парламентарі приділяли освітній політиці, виступаючи проти насильницької утравкізації шкіл і домагалися збереження української мовної та культурної традиції. Вагоме місце у їхній діяльності посідало питання аграрної реформи — однієї з найболючіших проблем міжвоєнної доби для українського селянства. Українські депутати послідовно виступали проти польської колонізаційної політики та вимагали соціальної справедливості в земельному розподілі.

Упродовж 1920-х років домінувала тактика обмеженої співучасті, однак уже наприкінці десятиліття, в умовах зростання політичного тиску після перевороту Ю. Пілсудського та «пацифікації» 1930 р., вона поступилася місцем більш прагматичним формам парламентської боротьби.

Встановлено, що формування українського представництва в польському парламенті було обумовлене геополітичними наслідками Першої світової війни, міжнародними договорами та політикою новоствореної польської держави щодо національних меншин. Уже перші вибори 1922 р. продемонстрували готовність українських політичних сил використовувати парламент як легальний інструмент боротьби за національні права, незважаючи на неоднозначне ставлення частини суспільства до участі в польських політичних інституціях. Результати виборів дозволили українцям отримати відносно представницьку групу в сеймі, що заклало підвалини для формування парламентського клубу та вироблення спільної політичної тактики.

Вибори 1928 року відбувалися в нових політичних умовах після «травневого перевороту» Юзефа Пілсудського (1926 р.) і становлення режиму санації. Попри авторитарні тенденції, ці вибори зберігали формально демократичні процедури, а українські політичні сили вступили до них більш організовано. Українцям вдалося не лише зберегти, а й зміцнити своє представництво, зблизивши позиції між західноукраїнськими партіями та волинськими середовищами. Особливістю кампанії 1928 р. була активна участь українських кооперативних, культурних і просвітніх організацій у мобілізації виборців. Водночас польська влада дедалі активніше застосовувала адміністративний тиск, контроль за пресою, обмеження передвиборчої агітації, а в окремих регіонах – репресивні заходи проти українських активістів. Незважаючи на це, вибори 1928 року стали останніми, в яких українські депутати мали можливість у порівняно демократичних умовах боротися за представництво. Упродовж 1928–1930 років у Сеймі та Сенаті діяло

найчисленніше українське представництво, яке репрезентувало всі основні легальні політичні партії.

Виборчі ординації 1935 року стали водороздільним моментом у політичному житті Другої Речі Посполитої. Прийняття нового «квітневого» виборчого закону фактично змінило виборчу систему, різко звузило повноваження парламенту й максимально посилило контроль виконавчої влади. Система курій, непряме голосування, суттєве збільшення ролі воєводських адміністрацій та можливість відбору кандидатів владою зробили виборчий процес фактично керованим. Вибори 1935 принесли українцям 14 місць в сеймі (УНДО – 13, УНО – 1) і 5 в сенаті (УНДО – 4; УНО – 1); В. Мудрий (від жовтня 1935 – голова УНДО) став віце-маршалом сейму, А. Горбачевський – віце-маршалом сенату. Українські послы в сеймі визнали т. зв. «державні конечності»: голосували за державний бюджет, військові закони.

Дослідження показало, що українські депутати, попри численні обмеження, здійснювали активну й багатовекторну діяльність у таких ключових сферах, як освіта, аграрна політика, релігійні питання та захист українських культурно-громадських організацій. Вони послідовно виступали проти асиміляційної та дискримінаційної політики польської влади, домагалися збереження української шкільної мережі, протидіяли наслідкам колонізаційних процесів, захищали Греко-католицьку та Православну церкви, а також виступали на підтримку української преси, кооперації та просвітніх інституцій.

Незважаючи на обмеженість політичного впливу, українське представництво відігравало важливу роль у формуванні національної свідомості українців, у збереженні інституційної структури українського громадського життя, а також у донесенні проблем українського населення до міжнародної спільноти. Участь українців у парламенті сприяла формуванню модерної української політичної культури та політичної еліти, значна частина якої

відіграла помітну роль у суспільно-політичних процесах уже в період Другої світової війни та повоєнної еміграції.

З'ясовано, що еволюція українського парламентського руху впродовж 1922–1939 рр. проходила під впливом змін у внутрішній політиці Польщі — від умов відносно демократичної системи початку 1920-х до авторитарної моделі «санаційної» держави. Виборча реформа 1935 р. суттєво звузила можливості українського представництва, однак не зупинила його діяльності, яка набула форм співпраці окремих українських діячів з урядовими структурами з метою хоча б часткового захисту інтересів громади.

Підсумовуючи проведені дослідження, можна стверджувати, що українські депутати у польському парламенті міжвоєнного періоду виконували важливу, хоча й далеко не завжди результативну, функцію захисту національних прав і свобод українців. Їхня діяльність стала вагомим чинником політичної мобілізації української спільноти та важливим елементом українсько-польських взаємин доби. Попри обмеження, суперечності та складні умови міжвоєнного часу, українське парламентське представництво залишило помітний слід в історії українського політичного розвитку та стало важливою складовою процесу збереження національної ідентичності в умовах бездержавності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. К., 2001. 272 с.
2. Артимишин П., Костюк О. «Велика Польща» та «руській мір»: Україна у сус-пільно-політичному дискурсі та зовнішньополітичних доктринах сусідніх держав: монографія / НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. 240 с.
3. Бегей І. Ідейно-теоретична спадщина та практична діяльність української лівиці Галичина (кінець XIX – перша третина XX століття) : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.01. Львів, 2015. 503 с.
4. Боднар, О. М. Парламентська діяльність Української соціалістично-радикальної партії (1928 – 1935) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Львів, 2010. 208 с.
5. Бортнік Т. На шляху до створення «Сельсоюзу»: консолідація українського політикуму Волині, Холмщини та Підляшшя (1922-1924). // Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. 2020. № 23. С. 7–12.
6. Бортнік Т. Участь «Селянського союзу» у виборах до сейму та сенату. Другої Речі Посполитої 1928 року. Емінак. 2021. № 4 (36). С. 148–159.
7. Бурхливе відриття сойму // Діло. 1928. 29 березня. Ч. 71. С. 3.
8. Бюджетова комісія. Голосування над бюджетом міністерства пра ці. Голосування над бюджетом міністерства справеливості. Бюджет міністерства освіти. // Діло. 1928. 9 травня. Ч. 101. С. 3.
9. Васюта, І. П. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918–1939 рр.) // Український історичний журнал. 2001. № 6. С. 41–53.

- 10.Васюта, І. П. Політична історія Західної України (1918–1939) Львів, 2006.
- 11.Васюта, І. П. Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні 1921–1939 / І. П. Васюта. – Львів, 1988.
- 12.Веденєєв, Д., Биструхін, Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945 / Д. Веденєєв, Г. Биструхін. – Київ, 2006.
- 13.Вибори! // Громадський вісник. 1922. 23 серпня. Ч. 148. С. 1.
- 14.Виборчий календарик. // Діло. 1930. 3 вересня. Ч. 194. С. 1.
- 15.Власюк О. Діяльність українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» у 1924-1930 рр. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. Острог : Національний університет «Острозька академія», 2011. Вип. 17. С. 149–162.
- 16.Власюк О. Західноукраїнські громадські об'єднання 1922 – 1927 рр.: спроби порозуміння та подолання розбіжностей. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. Острог : Національний університет «Острозька академія», 2010. Вип. 16. С. 19–30.
- 17.Власюк О. Кримінальне переслідування українських послів польського Сейму (1922-1927 рр.). Інститут гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка». 2011. С. 158–165.
- 18.Галушко, Є. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919–1928 рр. / Є. Галушко. – Львів, 1965.

- 19.Герасименко, М., Дудикевич, Б. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921–1939 рр.) / М. Герасименко, Б. Дудикевич. – Київ, 1955.
- 20.Грицак, Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. / Я. Грицак. – Київ, 2000.
- 21.Дмитріюк В. Дорогами війни і миру : спомини з дод. матеріалів до історії сім'ї. [Б. м. : Б. в.], 2012. 159 с.
- 22.Ерик Гобсбаум Вік екстремізму: Коротка історія ХХ віку, 1914–1991. / З англ. пер. Олександр Мокровольський. К.: Вид. дім «Альтернативи», 2001. 543 с.; Ерик Гобсбаум Винайдення традиції / За ред. Ерика Гобсбаума і Теренса Рейнджера / Пер. з англ. Микола Климчук. К.: Ніка-Центр, 2005. 448 с.; Ерік Гобсбаум. Нації і націоналізм, починаючи з 1780 року: програма, міфи, реальність / Пер. з англ. та примітки Т. Корпала. К.: Український Центр духовної культури, 2010. 288 с.
- 23.Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974.
- 24.Єгрешій, О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча / О. Єгрешій. – Івано-Франківськ, 2006.
- 25.Зайцев О. Українці в Сеймі та Сенаті Польщі (1922–1939). Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2022. 226 с.
- 26.Зайцев О. Ю. Блок національних меншин. Енциклопедія історії України. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1 : А – В. С. 302.
- 27.Зайцев, О. Парламентська діяльність КПЗУ // Актуальні проблеми історії КПЗУ / О. Зайцев. – [Б. м.], 1990. – С. 162–167.
- 28.Зайцев, О. Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 року / О. Зайцев // Україна: культурна спадщина,

- національна свідомість, державність. – Львів, 1996. – Вип. 2. – С. 172–186.
- 29.Зайцев, О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.) / О. Зайцев // Український історичний журнал. – 1993. – № 1. – С. 72–84.
- 30.Засідання Центрального Комітету УНДО дня 7 травня 1938. (Комунікат) // Діло. – 1938. – 10 травня. – Ч. 99. – С. 7.
- 31.Кедрин І. Життя-події-люди. Спомини і коментарі. Нью-Йорк, 1976. 724 с.
- 32.Книш, З. Дрижить підземний гук: (спогади з 1930 і 1931 років у Галичині) / З. Книш. – Вінніпег, 1953.
- 33.Ковальчук, О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939) / О. Колянчук. – Львів, 2000.
- 34.Коляда І., Борчук С., Лизень Є. Українські землі під польською владою 1919–1939 роки. Харків : Фоліо, 2021.
- 35.Колянчук, О. Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20–30-х рр. ХХ ст. у Польщі / О. Колянчук. – Львів, 2003.
- 36.Комарницький Я. Роль Василя Мудрого в проведенні політики «нормалізації» українсько-польських відносин (1935-1939). 2008. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. № 17. С. 204-211.
- 37.Красівський О. Українські політичні партії Західної України в період становлення Польської держави (1918–1923 рр.). Наукові записки. 2005. Вип. 30, кн. 2. С. 410–418.
- 38.Красівський О. Українці в національній політиці Польщі в 20 – 30-х роках ХХ століття / О. Красівський, В. В. Марчук // Наукові записки. Збірник. 2006. Вип. 29. С. 136-148.

- 39.Красівський, О. Я. Польсько-українські конфлікти і компроміси початку 1930-х років. Наукові записки. Вип. 41. С. 236–244.
- 40.Кугутяк, М. Галичина: сторінки історії. Нариси суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993.
- 41.Кугутяк, М. Історія української націонал-демократії (1918–1929 рр.) / М. Кугутяк. – Київ; Івано-Франківськ, 2002. – Т. 1.
- 42.Кугутяк, М. Українська націонал-демократія (1918–1939 рр.) / М. Кугутяк. – Київ; Івано-Франківськ, 2004. – Т. 2.
- 43.Курилишин К. Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до бібліографістики. Дрогобич, Коло, 2022. Т. 7.: 1914–1923 рр. 796 с.
- 44.Курилишин К. Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до біобібліографістики / НАН України, Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Дрогобич: Коло, 2025. Т. 9: 1931–1935 рр. 864 с.
- 45.Кучерепа, М., Давидюк, Р. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.): Монографія / М. Кучерепа, Р. Давидюк. – Луцьк, 2001.
- 46.Кучерук, О. Рико Ярій – загадка ОУН / О. Кучерук. – Львів, 2005.
- 47.ЛитвинМ. Історія ЗУНР / М. Р. Литвин, К. Є. Наumenко; Ін-т українознавства НАН України. – Львів: ОЛІР, 1995. – 361 с.
- 48.Лозинський М. З Новим роком 1924 : теперішній стан будови Української Держави і задачі західно-українських земель. Женева: Наклад авт., 1924. 75 с.
- 49.Макар Ю. Українське питання в міжвоєнній Польщі / Ю.Макар // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи. Матеріали Міжн. наук. конф. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 164–171.

- 50.Маківка С. А. Нескорені креси: записки політв'язня. Львів: Кн.-журн. вид-во, 1957. 159 с.
- 51.Макух І. На народній службі: Спогади. — К. : Основні цінності, 2001. — 572 с.
- 52.Махно, Ю. Парламентські вибори 1928, 1930 років: порівняльний аналіз. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія. 2024. Вип. 19. С. 122–128.
- 53.Медвідь, О. Політика Фронту національної єдності напередодні Другої світової війни / О. Медвідь // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С. 362–370.
- 54.Мірчук, П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 / П. Мірчук. – Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк 1968.
- 55.Москалюк, М. Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920–1939 рр.): історико-політичний аналіз / М. Москалюк // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 97–101.
- 56.Москалюк, М. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. XX ст. / М. Москалюк. – Київ, 1998.
- 57.Пацифікація. На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі. – Нью-Йорк : Говерля, 1978. – 150 с
- 58.Пеленський З. Критикани й опозиціонери // Шлях нації. 1935. Ч. 1. С. 13–22.
- 59.Пиріг М. Українське селянсько–робітничє соціалістичне об'єднання («Сельроб») у виборчій кампанії 1928 року до польського Сейму та Сенату. Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2012–2013. Вип. 13–14. С. 407–416.
- 60.Промова посла д-ра Степана Барана в бюджетовій комісії сойму дня 25. квітня 1928 року. (Докінчений.). Діло. 1928. 6 травня. Ч. 99. С. 1.

- 61.Промова посла д-ра Степана Барана в бюджетовій комісії сойму дня 25. квітня 1928 року. Діло. 1928. 5 травня. Ч. 98. С. 1.
- 62.Райківський, І. Українська соціал-демократична партія (1928–1939) / І. Райківський. – Івано-Франківськ, 1995.
- 63.Розв’язання сойму і сенату // Діло. 1935. 11 липня. Ч. 181. С. 6.
- 64.Розв’язання сойму. Нові вибори 16 листопада до сойму і 23 листопада до сенату. // Діло. 1930. 2 вересня. Ч. 193. С. 1.
- 65.Роман Скакун. «Пацифікація»: Польські репресії 1930 року в Галичині. – Львів : Український католицький університет, 2012. – 171 с.
- 66.Руда О. В. Національна політика Польської держави у 1926–1939 роках // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 44. Т. 2. С. 76–80.
- 67.Руда О., Піх О. Освітнє питання у парламентській діяльності українських послів у сеймі Польщі (1922—1927). Український історичний журнал. 2023. № 2 (569). С. 96–112.
- 68.Сливка, Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Ю. Сливка. – Київ, 1985.
- 69.Сміт Ентоні. Національна ідентичність / З англ. пер. Петро Таращук. К.: Основи, 1994. 224 с.
- 70.Соляр І. Радянофільство у Західній Україні (1920-ті роки). Український історичний журнал. 2009. № 1. С. 55–67.
- 71.Соляр,І. Українське національно-демократичне об’єднання: перший період діяльності (1925–1928) / І. Соляр. – Львів, 1995.
- 72.Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному насвітленні Нью-Йорк; Детройт; Скрантон, 1954. 104 с.
- 73.Томашівський С. Наша чільна партія у власному зеркалі. Критичні замітки. Львів, 1929. Накладом автора. 62 с.

74. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті т. 3. Автор: Упоряд. Тарас Гунчак і Роман Сольчаник. Опубліковано: Нью-Йорк, 1983. 381 с.
75. УНДО і вибори. Поклик до єдиного виборчого фронту. Комунікат. // Діло. 1930. 3 вересня. Ч. 194. С. 1.
76. Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до біобібліографістики / НАН України, Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Дрогобич: Коло, 2023. Т. 8: 1923–1930 рр. 960 с.
77. Швагуляк, М. «Пацифікація». Польська репресивна акція у Галичині 1930 року і українська суспільність / М. Швагуляк. – Львів, 1993.
78. Швагуляк, М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939 рр.) / М. Швагуляк // Сучасність. – 1994. – № 2. – С. 77–82.
79. Юрик Ю. Протистояння ОУН і польської держави (1929–1935 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Київ: Інститут історії України НАН України, Випуск 13, 2005. – С. 391–397.
80. Юхимюк О. М. Захоплення західноукраїнських земель Польщею в 1919–1923 рр. (міжнародно-правові аспекти) / О. М. Юхимюк // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XI регіональної науково-практичної конференції, 3–4 лютого 2005 р. / Львівський національний університет ім. І. Франка, юридичний факультет. – Львів, 2005. – С. 87–90.
81. Bełcikowska, A. Stronnictwa i związki polityczne w Polsce / A. Bełcikowska. – Warszawa, 1925.

- 82.Brzoza, Cz. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w II Rzeczypospolitej / Cz. Brzoza // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 1992–1993. – T. 1–2. – S. 153–165.
- 83.Kedryn I. Ewolucja stosunków polsko-ukraińskich // Biuletyn polsko-ukraiński. – Warszawa.– 1936. 28 czerwca. – S. 269 – 270.
- 84.Koko E. PPS wobec kwestii ukraińskiej w okresie wyborów do Sejmu i Senatu oraz na Prezydenta Rzeczypospolitej w 1922 r. // Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej. T. 25. Wrocław, 1990. p. 95-105
- 85.Mędrzecki, W. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Drugiej Rzeczypospolitej / W. Mędrzecki // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 1996. – T. 3. – S. 227–237.
- 86.Moklak, J. Ukraińskie Nacionalno-Demokratyczne Objednannia (UNDO) i Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna (URP) wobec polityki rządowej na Lemkowszczyźnie / J. Moklak // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 1996–1997. – T. 5–6. – S. 379–395.
- 87.Nowak Julian Wspomnienia z ławy rządowej. Kraków : nakł. autora, 1938 156 s.
- 88.Papierzynska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugej Rzeczypospolitej 1922-1926. Kraków, 1979. 390 s.
- 89.Sprawozdania stenograficzne Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1922–1939.
- 90.Sprawozdanie Komisji Budżetowej o rządowym projekcie ustawy o dodatkowych kredytach na rok 1938/39 (druk nr 823) Druk nr 855 [Dodatek do] :Sprawozdanie Stenograficzne z ... Posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia ... (IV Kadencja 1935-1938).
- 91.Szumiło M. Ewolucja stanowiska ukraińskiej reprezentacji parlamentarnej wobec państwa polskiego w latach 1931–1935. // Ukraine: Cultural Heritage, National Identity, Statehood. – Volume 17: The Ukrainian-

- Polish-Belarusian neighbourhood: the XX century / Ivan Krypiakievych
Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of
Ukraine / Ed. by Jaroslav Isaievych, compiled by Mykola Lytvyn and
Vasyl' Futala. – Lviv, 2008. S. 186–197.
92. Tomczyk R. Ukraińskie Narodowo-Demokratyczne Zjednoczenie
(UNDO) wobec Ukrainy Radzieckiej w latach 1925–1939 / R. Tomczyk
// Kwartalnik ukraiński “Zustricz”. – Warszawa, 1990. – Nr 1. – S. 98–
108.
93. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Craców :
Wydawnictwo Literackie, 1989. 467 s.
94. Zaporowski, Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Działalność
posłów, parlamentarne koncepcje Józefa Piłsudskiego, mniejszości
narodowe / Z. Zaporowski. – Lublin, 1992.
95. Zaporowski, Z. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna Wołynia 1931–
1939 / Z. Zaporowski // Res Historica. – 1998. – Z. 4. – S. 79–97.
96. Калиняк Л. Д. Польські селянські партії Західної України (1928–
1931): від конфронтації до об'єднання / Л. Д. Калиняк // Наукові
зошити історичного факультету Львівського університету. 2018–
2019. Випуск 19–20. С. 221–232.
97. Правно-державна заява Українського Клубу, виголошена на
пленарному засіданні сойму дня 29 березня 1928 р. // Діло. 1928. 31
березня. Ч. 73. С. 3.
98. Справа української школи в соймі. Промова пос. В. Пелевича в
бюджетовій комісії сойму дня 8. травня 1928 р. // Діло. 1928. 11
травня. Ч. 103. С. 3.
99. Камінчик на могилу. Останній сойм і українці. // Діло. 1930. 3
вересня. Ч. 194. С. 1.

